

QULAQ ARDINA VURULAN

QURAN HÖKMLƏRİ

HARUN YAHYA

ADNAN OKTAR

«Ey iman gətirənlər! Etməyəcəyiniz bir şeyi niyə deyirsiniz? Etməyəcəyiniz bir şeyi demək Allah yanında böyük qəzəbə səbəb olar» («Səff» surəsi, 2-3).

Giriş

Bəzi insanlar dinə inandıqları və Quranı demək olar ki, hər gün oxuduqları halda Quranın bəzi ayələrini qulaqardına vurur, onlara etinasız münasibət göstərirlər. Bəziləri bu səhvə məlumatsızlıq və ya şüursuzluq ucbatından yol verdiyi halda, digərləri həmin hökmlərə qurduqları Qurandan kənar məntiqlərinin təsiri altında bilərəkdən əhəmiyyət vermirlər. Bu zaman onlar Quran hökmlərinə bilərəkdən etinasızlıqla yanaşmağın Allah dərğahında onlara nə qədər böyük məsuliyyət yüklənəcəyini və onları Allah rızasından necə uzaqlaşdıracağını isə əsla fikirləşmirlər. Halbuki Allahın hökmlərinə diqqətlə yanaşmayan insanların axirətdə əzabla qarşılaşacağı Quran ayələrində xüsusi şəkildə vurğulanır.

Bu düşüncəyə malik olan insanlar özlərinin Qurandan kənar məntiqlərinə əsaslanaraq, Allahın hökmləri arasında bir növ əhəmiyyətlik və birincilik sıralaması qurur, hətta bəzi hökmləri öz həyatlarından tamamilə çıxararaq onları bir kənara atırlar. Belə bir yanlış din anlayışı yüzillər ərzində üst-üstə yığılmış adətlər şəklində nəsil-dən-nəslə ötürülərək dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır. Din haqqında geniş yayılmış yanlış təsəvvürlərə görə, birinci yerə layiq görülüb, xüsusi əhəmiyyət verilən hökmlər aradan qaldırıldığı zaman insan daxilən vicdan əzabı keçirə bilər. Buna baxmayaraq, Quranda yer alıb, eyni dərəcədə əhəmiyyət verilməyən əmr və qadağalar aradan qaldırıldığı zaman insan heç bir narahatlıq hissi keçirməz. Quranda fərz (vacib) olduğu açıq şəkildə bildirilən bir çox mövzu «yerinə yetirsən savabdır, yetirməsən də heç bir şey olmaz» məntiqi ilə qiymətləndirilir. İnsanların qorxub çəkinməli olduğu qadağalar isə «**Allah bağışlayar**» məntiqi ilə asanlıqla pozulur.

Halbuki Quranın heç bir ayəsində belə bir meyardan bəhs edilmir. Namaz və oruc ibadətləri Allahın qəti əmri olduğu kimi, Quranda göstərilən başqa əmr və qadağalar da eynilə bütün möminlərin tabe olmaları vacib olan qəti hökmlərdir.

Bu məsələni belə bir nümunə ilə izah edə bilərik. Ola bilsin ki, hər hansı bir insan cəmiyyətin əxlaqi yöndəki təzyiqinin təsiri ilə zina və ya oğurluq kimi Quranda qadağan edilən davranışlardan çəkinir. Lakin həmin insan vicdanı rahat halda başqaları haqqında dedi-qodu edirsə, möminlərə iftira atırsa, edə bilməyəcəyi bir şeyi deyirsə, Allahın ayələrini inkar edən insanlarla dostluq edirsə və ya ehtiyacından artığını ehtiyac içində olanlara vermirsə, Quranda göstərilən vaxtlarda Allahı təsbih (Allahı mədh etmək) edib şükür etmərsə, bu və buna bənzər əmrlərə tabe olub Quranda bildirilən qadağalardan, davranışlardan uzaq olmağa əhəmiyyət vermirsə, həmin insanın Quranda bəhs edilən İslam dininə və əsl mömin xüsusiyyətlərinə tam əməl etdiyini demək mümkün deyil. Həmin insan özünün müsəlman olduğunu nə qədər desə də, o, əslində, cəmiyyətin müxtəlif adət-ənənələrindən toplanan, bir az da islami motivlərin əlavə edildiyi «ənənələr dini»nə tabedir. Bu cür insanların ən böyük səhvləri isə Quranda göstərilən hökmlərdən bir neçəsini yerinə yetirərək özlərini qənaətbəxş hesab etmələridir. Belə insanlar yanlış düşünə biləcəklərini ehtimal etmədikləri üçün, həqiqi müsəlman olduqlarına həddindən artıq əmindirlər. Əlbəttə ki, Rəbbimizin rızasını qazanmaq məqsədilə edilən hər bir ibadətin Allah dərğahında əvəzi vardır. Lakin qulaqardına vurulub, etinasız yanaşaraq bir kənara atılan Quran hökmlərinə əməl etməməyin də məsuliyyəti var. Əgər namazını qılan, orucunu tutan bir insan bütün bunları səmimiyyətlə yerinə yetirirsə, o, Allahın izni ilə axirətdə bunların mükafatını alacaq. Lakin bilgisizlik və ya cəhalət səbəbindən deyil, Quranın başqa hökmlərinə bilərəkdən əhəmiyyət vermirsə və onları yerinə yetirmirsə, belə halda həmin ibadətlərin də boşa getmək ehtimalı ola bilər. Elə məhz bu səbəbdən də bütün müsəlmanlara Quran ayələri vasitəsilə həmin təhlükələrlə bağlı xəbərdarlıq edilmiş və onları atalarından qalan adətlərlə formalaşan, cahil şərhlərə əsaslanan bu yanlış düşüncədən uzaq olmaq tövsiyə edilmişdir.

Lakin Quranda **«Onlara: «Allahın göndərdiyinə tabe olun!» - deyildi zaman onlar: «Biz ancaq atalarımızın getdiyi yolla gedəcəyik», - deyirlər. Bəs ataları bir şey anlamayıb doğru yolda deyildilsə, necə?» («Bəqərə» surəsi, 170)** ayəsində də bildirildiyi kimi, bəzi insanlara bu mövzuda xəbərdarlıq edilməsinə və onlara doğru olanların göstərilməsinə baxmayaraq, yenə də inadla bu ənənəvi din anlayışına üz tuturlar. Bu kitabda «qulaqardına vurulan Quran hökmləri» mövzusunda toxunmaqda məqsədimiz düşdüyü vəziyyəti dərk etməmiş, axirətdəki qarşılığını düşünməmiş, şüurlu və ya şüursuz şəkildə belə təfəkkürə malik olan insanlara Quranın bütün hökmlərini bir daha xatırladaraq, onları həqiqi İslam dinini qüsursuz şəkildə yaşamağa dəvət etməkdir. Çünki ayələrdə insanların Qurandan bütövlükdə məsuliyyət daşdıqları bildirilir. Özünü gündəlik həyat axınının ağışuna ataraq Quranın yüzlərlə ayəsini tərk edən, İslamın yalnız namaz qılmaqdan və oruc tutmaqdan ibarət olduğunu hesab edən insan axirətdə «mənəm bu ayələrdən xəbərim yoxdur» deyə bilməz. Bu insan bütün həyatı boyu Quranda əmr edilən mövzuları öyrənməməsinə və ya bunları bildiyi halda, onlara etinasız yanaşmasına heç bir səbəb gətirə bilməz. Belə bir insanın vəziyyəti ayədə **«Yoxsa, siz kitabın bir hissəsinə inanıb digər qismini inkar edirsiniz? Sizlərdən bu cür işlər görənlərin cəzası dünyada yalnız rüsvay olmaq, qiyamətdə isə ən şiddətli əzaba düçar olmaqdır. Allah etdiklərinizin heç birindən xəbərsiz deyildir» («Bəqərə» surəsi, 85)** ifadəsində xitab edilən insanların halından bir o qədər də fərqli olmaya bilər.

Elə bu səbəbdən də növbəti səhifələrdə bütün cəmiyyətdə tez-tez qulaqardına vurulan Quran hökmlərindən bir neçəsini nəzərdən keçirəcək və beləliklə, iman gətirən insanları Qurana onun bütün ayələri ilə birlikdə əməl etməyə və ayələrdə bəhs edilən bu çətin əzabdan uzaq olmağa dəvət edəcəyik.

Allahı xatırlamaqda zəiflik göstərmək

«Allahı unuduqları üçün Allahın da onları özlərinə unutdurduğu kimsələrə bənzəməyin! Onlar fasiqlərdir!» («Həşr» surəsi, 19).

Bir insanın Allahı xatırlamaqda zəiflik göstərməsi Ona olan yaxınlığını azaldır. Din əxlaqına uyğun yaşamayan insanlar Allahı heç vaxt xatırlamadıqları, hətta günlərlə ağıllarına gətirmədikləri üçün halal-haramı gözləmədən hər cür günah iş tutmağı və Allahın əmrlərinə əməl etməməyi həyat tərzinə çevirirlər.

Möminlər isə istər sözləri ilə, istərsə də ağıllarından keçirdikləri düşüncələri ilə bütün həyatları boyunca Allahı xatırlayıb zikr etməlidirlər. İnsanın bəzən unudaraq Allahı ağılından çıxarması hətta iman gətirən bir insanın da bilərəkdən, yaxud bilməyərəkdən müxtəlif xəta və günahlar işləməsinə səbəb ola bilər. Çünki Allahı xatırlamadan ötən müddət ərzində insanın hadisələri doğru şəkildə qavrayıb qiymətləndirməsində, yaxşını pisdən ayırmasında, hərəkət, davranış və danışdıqlarında, Quranın hökmlərinə riayət edən düşüncəni rəhbər tutmasında ciddi qüsurlar meydana gələ bilər.

Qurandan kənar hər bir davranış pozuntularının səbəbi Allahı xatırlamaq məsələsində yol verilən zəiflikdir. Allahın hökmləri qarşısında həssaslığını itirən insan bəzən elə səhvlər edir ki, sonradan vəziyyət düzələndə həmin səhvləri necə etdiyini heç özü də anlamır. Belə qeyri-adi səhvlər Allahı unutmamağın əhəmiyyətini göstərən xəbərdarlıq və işarələrdir. Unutqanlıqın müddəti və dərəcəsi artdıqca, yol verilən səhvlərin sayı və əhatə dairəsi də artır. Allahı xatırlamaqda göstərilən qəflət və zəifliyin böyüklüyü və daimiliyi insanın imanı üçün böyük bir təhlükədir.

Halbuki Allahı hər an xatırlamaq, Onun ayələrini düşünərək dərk etmək insanın aqlının və şüurunun daim açıq olmasını təmin edir. Belə olduğu zaman insan Quranın əmr və qadağalarına dəqiqliklə əməl edib onlara tabe olur. Allahı daim xatırlayan bir insan öz acizliyini daha yaxşı dərk edir, heç bir mövzuda yalnız özünə aid bir qüvvə və iradəyə malik olmadığını daha yaxşı anlayır.

Bunun da nəticəsi olaraq, daim Allaha dua edir və istədiyini yalnız Ondan diləyir. İstədiklərini yalnız Allahdan istəyir, hər bir işdə Allahı əsas sayır, özünü tamamilə Allaha təslim edir. İstənilən şərtlər altında özünü müstəqil və sərbəst sayıb lovğalanmır. Beləliklə də inanan insanların bütün hərəkətləri, davranışları, danışıqları Allahın himayəsi və nəzarəti altında olur. Nəticədə, Allah ona hər an necə, nə şəkildə davranmağın vacibliyini, ən doğru hərəkəti, ən gözəl sözü ilham edir. Ona **«insanlar arasında getməyi üçün nur bəxş edir» («Hədid» surəsi, 28)**. Gözəl əxlaqa qovuşmasını təmin edir.

Bunun əksinə olaraq, insan Allahı xatırlamaqdan uzaqlaşdıqca, tək-tənha və köməksiz qalır, doğru düşünmək, doğru qərar qəbul etmək qabiliyyətini itirir. Gördüyü işlər uğursuz olur və tərs gətirir. Çünki heç bir kəs Allahın yardımını və dəstəyi olmadan hər hansı bir məsələnin öhdəsindən gələ bilməz. Hər hansı bir problemi Allahdan asılı olmadan, öz qüvvəsi və iradəsi ilə həll edə, Quranda mədh edilən təqva sahibi bir mömin ola bilməz. Çünki o, elə lap əvvəldən Allahı unutmaqla ən böyük səhvi etmiş və qafillərdən olmuşdur.

Allahı xatırlamaq bir mömin üçün çox əhəmiyyətli ibadətdir. İman gətirən hər bir insan gündəlik həyatının qarmaqarışlılığı içində Allahı bir anlığa da olsa, öz düşüncəsindən çıxarmaz, Allahla olan mənəvi əlaqəsini bir an belə itirməz. Əks halda yuxarıda qeyd etdiyimiz çətinliklərlə qarşılaşacağımızı bilir.

Quranda bu mövzuya Allahın Hz.Musaya xatırlatmasında da diqqət yetirilir:

«Sən və qardaşın möcüzələrimlə gedin və Məni zikr etməkdə zəiflik göstərməyin» («Taha» surəsi, 42).

Allah Fironu haqq dinə dəvət etmək üçün Hz.Musa və qardaşı Hz.Haruna Onu zikr etməkdə zəiflik göstərməmələrini xatırlatmışdır. Çünki yuxarıda da bildirildiyi kimi, Fironun qarşısında onları müvəffəq edəcək əsl qüvvə Allahdır.

Bununla yanaşı Allahı az xatırlamaq münafıqların bir xüsusiyyətidir. Bu hal Quranda belə göstərilir:

«Münafıqlar Allahı aldatmağa çalışırlar. Halbuki əslində Allah onları aldadır. Onlar namaza durduqları zaman tənbelliklə qalxar, özlərini xalqa göstərər və Allahı olduqca az yad edərlər» («Nisa» surəsi, 142).

Allahı daim xatırlamağın üstünlüyü bəzi ayələrdə belə bildirilir:

«...Allahı zikr etmək, şübhəsiz ki, ən böyük ibadətdir. Allah nə etdiklərinizi bilir!» («Ənkəbut» surəsi, 45).

«Belə olduqda siz Məni xatırlayın ki, Mən də sizi yada sahm! Mənə şükür edin, Məni danmayın!» («Bəqərə» surəsi, 152).

Elçiyə qəlbən hörmət bəsləmək

Allahın seçdiyi elçilərə dərin hörmət bəsləməyin və onlara qeyd-şərtsiz itaət etməyin fərz olduğunu Qurandan öyrənirik. **Bu dövrdə elçiyə itaət etmək isə yalnız onun sünnəsinə tam mənası ilə tabe olmaqla yerinə yetirilə bilər. Sünnəyə tam və şüurlu şəkildə tabe olmaq isə ayələrdə elçiyə verilən əhəmiyyət və qiyməti dərk edib qəlbən dərk edilməlidir.** Elə bu səbəbdən də bütün dövrlərdə yaşayan möminlərin elçi ilə bağlı hökmləri öyrənmələri lazım gəlir. Aşağıda möminlərin elçilərlə münasibətdə göstərməli olduğu davranışları müəyyən edən Quran hökmlərindən bəhs edəcəyik.

Elçinin nəfsini öz nəfsindən üstün tutmaq, onu müdafiə edib dəstəkləmək

Qurana diqqət yetirəndə Allahın seçdiyi elçilərin digər möminlərə nisbətən xüsusi və fərqli mövqeyə malik olduqlarını görürük. Elçilər Allahın yer üzərindəki xəlifəsi, İslam əxlaqının ən böyük təmsilçisi və möminlərin lideridirlər. Elçilər Allahın Öz qulları arasında ən çox razı olduğu,

Ondan ən çox qorxub-çəkinən, Ona itaət etməkdə və təslim olmaqda hamıdan irəlində gedən, hər bir sahədə möminlərə nümunə olan üstün əxlaqa malik insanlardır. Allah Öz elçilərinə xüsusi əhəmiyyət verir və onları bir çox ayələrlə qoruduğunu bildirir.

Allah Öz elçilərinin mövqə və məqamını hər kəsdən üstün tutmuşdur. Bu səbəbdən də elçilər mömin cəmiyyətləri arasında ən əsas və mərkəzi məqama sahibdirlər. Mömin hər zaman və hər bir sahədə elçinin nəfsini öz nəfsindən üstün tutmalıdır. Bu mövzu Quranda belə bildirilir:

«Mədinəliklərə və onların ətrafında olan bədəvilərə Allahın Peyğəmbərindən geri qalmaq, ondan özlərini kənara çəkmək yaraşmaz...» («Tövbə» surəsi, 120).

«Peyğəmbər möminlərə onların özlərindən daha yaxındır...» («Əhzab» surəsi, 6).

Elçilərin malik olduğu bu xüsusi məqama görə bir çox Quran ayəsində möminlərə elçiləri müdafiə edib dəstəkləmək əmr edilmişdir:

«...Ona (o peyğəmbərə) iman gətirən, yardım göstərən və onunla endirilmiş nurun ardınca gedənlər - məhz onlar nicat tapanlardır!» («Əraf» surəsi, 157).

«Həqiqətən, Biz səni bir şahid, bir müjdəçi və qorxudan bir peyğəmbər olaraq göndərdik ki, Allaha və Onun Rəsuluna iman gətirəsiniz, Ona yardım edəsiniz, onu böyük sayıb ehtiramını saxlayasınız və səhər-axşam təqdis edib şənini təriflər deyəsiniz!» («Fəth» surəsi, 8-9).

«Həqiqətən, Allah və Onun mələkləri Peyğəmbərə salavat göndərirlər. Ey iman gətirənlər! Siz də ona salavat göndərərək layiqincə salamlayın!» («Əhzab» surəsi, 56).

Elçinin önünə keçməmək

Quranda xəbər verildiyi kimi, elçilər ağıl, zəka, anlayış, qavrayış və bir çox başqa xüsusiyyətləri baxımından digər möminlərdən daha yüksək yaradılışa malikdirlər. Allahın bir çox sifətləri elçilərin üzərində daha aydın şəkildə əks olunur, möminlik əlamətlərini özlərində daha çox daşıyan insanlar Allahın seçdiyi elçilərdir. Belə olan halda mömin də öz yerini bilməli və elçinin bu açıq-aşkar üstünlüyü qarşısında hörmət, mülayim və səmimi əxlaq nümayiş etdirməli, elçini dəstəkləməlidir. Bu hal ayədə «möminlərin elçinin hüzurunda qabağa keçməkdən çəkinmələri» şəklində ifadə edilir:

«Ey iman gətirənlər! Allahdan və Peyğəmbərindən önə keçməyin. Allahdan qorxun. Həqiqətən, Allah eşidəndir, biləndir!» («Hucurat» surəsi, 1).

Allahın rəsulunun hüzurunda önə keçmək onun qarşısında öz aqlını ön plana çıxaran davranış sərgiləmək, özünü bilikli göstərmək, onun sözünü kəsmək kimi müxtəlif formalarda nümayiş etdirilə bilər. Əlbəttə, bir möminin belə hərəkətləri bilərəkdən etməsini düşünmək olmaz. Lakin bir anlıq qəflətə, unutqanlığa dalıb, Allahın müəyyən etdiyi sərhədləri aşmaqdan da çəkinmək lazımdır.

Elçinin yanında səsi qaldırmaq

Əvvəlki səhifələrdə elçilərin möminlər arasında Quran ayələri ilə müəyyən edilmiş xüsusi və fərqli mövqelərə malik olmasından bəhs etmişdik. Həqiqətən də möminlərin bir-birilərinə qarşı göstərməli olduğu davranışlarla yanaşı elçilərə qarşı diqqət və davranışlarından da bəhs edərkən, onların istifadə edəcəkləri ən kiçik səs tonlarına qədər hər bir detal ayələrdə xüsusi olaraq izah edilmişdir. Ayələrdə qeyd olunan bu davranışlarda xoş münasibətin və yüksək hörmət anlayışının əsas götürüldüyünün şahidi oluruq:

«Ey iman gətirənlər! Səsinizi Peyğəmbərin səmindən artıq qaldırmayın və bir-birinizlə ucadan danışdığınız kimi onunla ucadan danışmayın! Yoxsa, özünüz də bilmədən, əməlləriniz puç olar» («Hucurat» surəsi, 2).

Allah möminlərə Onun elçisi ilə danışarkən səslərini qaldırmamağı, öz aralarında olduğu kimi yüksək tonla danışmamağı xatırlatmışdır. Burada diqqət yetirilməli olan məqam isə həmin davranı-

şın bir ədəb və ya nəzakət qaydası olmaqdan çox, onun Allahın qəti əmri olmasıdır. Çünki bunun əksi olan davranışın əməlləri puç edən hərəkət olması mövzunun əhəmiyyətini daha da qabardır. Bunu Quranın açıq hökmü kimi yox, hər hansı bir davranış qaydası kimi görmək, «yerinə yetirilərsə, çox yaxşı, yetirilməzsə biraz ayıb sayılar» kimi anlayış irəli sürmək, Allahın ayələrini qulaqardına vurmaq mənasına gəlir. Halbuki elçiyə göstərilən hörmət Allaha göstərilən hörmət deməkdir. Həmçinin bunun əksi olan bir davranış nümayiş etdirilsə, bu da Allaha qarşı göstərilmiş davranış olar. Elçiyə qarşı münasibətdə bilərəkdən etinasız yanaşmaya yol vermək isə Allahın razı qalmayacağı bir davranışdır. Lakin qəsdən deyil, cəhalət, düşüncəsizlik, yanlış bir səmimiyyət anlayışı nəticəsində elçinin hüzurunda səsinə yüksəldən bir insan mömin də olsa, o, başqa möminlərlə müqayisədə daha aşağı ağıl, şüur səviyyəsinə və daha hissiyatsız xarakterə malikdir. Allahın bu mövzuya verdiyi əhəmiyyət buna riayət edənlərin mədh edildiyi və müjdələndiyi ayə ilə daha da aydın olur:

«Həqiqətən, Allahın Peyğəmbəri yanında astadan danışanlar o kimsələrdir ki, Allah onların ürəklərini təqva üçün imtahana çəkmişdir. Onları bağışlanma və böyük mükafat gözləyir!» («Hucurat» surəsi, 3).

Eyni şəkildə elçinin hər hansı bir insan kimi uzaqdan çağırılmasının, ona uzaq məsafədən yüksək səslə müraciət edilməsinin ağılsızlıq əlaməti olması bir ayədə belə bildirilir:

«Şübhəsiz ki, səni otaqların arxasından çağıranların çoxusunun ağıl kəsmir!» («Hucurat» surəsi, 4).

Çağırılmadan və icazə almadan elçinin evinə daxil olmaq

Allah bütün insanlara elçilər ilə münasibətdə onlara maddi-mənəvi sıxıntı və əziyyət verə biləcək davranışları qadağan edib. Qəsdən olmasa da, başqa möminlər arasında təbii hesab edilən davranışları elçinin hüzurunda etmək bəzən əziyyət verən düşüncəsiz hərəkət ola bilər. Ayədə bildirilən çağırılmadan və ya xəbərsiz şəkildə elçini ziyarət etmək, təklif edilmədiyi halda orada olarkən yemək vaxtını gözləmək, yeməkdən sonra uzun söhbətə başlamaq kimi düşüncəsiz hərəkətlər də Allahın Quranda qadağan etdiyi davranışlardır:

«Ey iman gətirənlər! Peyğəmbərin evlərinə sizə yeməyə icazə verilmədən girib onun bişməsini gözləməyin. Lakin dəvət olunduqda gedin və yedikdən sonra söhbətə qapılmayıb dağılın. Bu, Peyğəmbərə əziyyət verir, amma o sizdən utanırdı. Lakin Allah doğru sözdən çəkinməz...» («Əhzab» surəsi, 53).

Bir mömin bu kimi mövzularda elçiyə nəinki əziyyət verməməli və ona yük olmamalı, hətta hər zaman ona əlindən gələn dəstəyi və köməyi göstərməli, onun yükünü azaltmalıdır. Bu, möminin Quranda göstərilən ən mühüm vəzifələrindəndir.

Müsəlman olmağı və ya yerinə yetirilən xidmətləri ilə elçiyə minnət qoymaq

Allah bir çox insanları dinin mənafeyi baxımından xidmətlərlə və başqa işlərlə vəzifələndirə bilər. Lakin həmin adamlar mömin də ola bilər, dini inkar edənlər də. Belə ki, şeytanların Hz.Süleymana xidmətçi olaraq təyin edilməsi Quranda bildirilən açıq həqiqətdir. İstər möminin, istərsə də dini inkar edən insanların hər biri hər hansı bir işin yerinə yetirilməsində bir vasitədir. Yeganə güc və iradə sahibi yalnız Allahdır. Allah da İslam dinini dünyada bir sıra sınaqlardan keçirməklə qüvvələndirəcək və hakim qılacaq.

Allah Öz ayələrində bütün bu həqiqətlərdən xəbərsiz olub müsəlman olduqlarına görə özlərini qiymətli bir varlıq kimi görənlərdən, müsəlman olmalarını İslam dini və elçi üçün böyük bir qazanc, Allahın bir lütfü kimi göstərənlərdən bəhs edir:

«Onlar islamı qəbul etdiklərinə görə sənə minnət qoyurlar. De: «Müsəlman olduğunuzla mənə minnət qoymayın! Xeyr, əgər doğru deyirsinizsə, bilin ki, sizi imana müvəffəq etməklə əslində Allah sizin boynunuza minnət qoymuş olur!»» («Hucurat» surəsi, 17).

Ayədə də qeyd edildiyi kimi, əslində bu məsələ insanların düşüdüklərinin tam əksinədir: İslama daxil olan bir insan İslamı şərəfləndirməz, əksinə, İslam ona şərəf verir.

Allah Quranın müxtəlif ayələrində İslama xidmət edən insanları Onun qəbul etdiyi əxlaqı yaşamağa çalışmayacaqları təqdirdə, onları daha xeyirli insanlarla dəyişdirə biləcəyindən bəhs edir. Bütün düşüncəyə malik olan insanlar həmin ayələrin hökmünü pozmaqdan qorxmalı, bu xəbərdarlığı daha çox özlərinə aid etməlidirlər. Səmimi bir iman və niyyətlə, Allah rızasından başqa heç bir şeyi nəzərdə tutmadan İslama xidmət edən insanın əcrini, savabını isə Allah mütləq verəcəkdir.

Qəlbən heç bir şübhə duymadan elçinin sözlərinə itaət etmək

Mömin insan Allahın və Onun elçisinin əmrlərini qəlbən və boyun əyərək yerinə yetirir, onun sözlərinə itaət edərkən qəlbində ən kiçik bir sıxıntı və şübhə hissi keçirməz. Mömin insan Allahın və Onun elçisinin hökm etdiyi hər şeyin ən doğru, ən yaxşı və ən xeyirli olduğunu bilir. Bəzən şeytan elçinin dediyindən fərqli işlər yerinə yetirməsini əmr etsə də, mömin ən xeyirli yolun öz elçisinin əmr etdiyi yol olduğunu bilərək hərəkət edir. Bu qəlbədən gələn səmimi münasibət isə möminin imanından qaynaqlanır.

Əks halda, yəni zahirən itaət edib qəlbən tam səmimiyyətin olmaması isə ayələrdə bildirildiyinə görə, həmin insanın əslində iman gətirmədiyinin sübutudur:

«Xeyr! Rəbbinə and olsun ki, onlar öz aralarında baş verən ixtilafalarda səni hakim (münsif) təyin etməyincə və verdiyi hökmlərə görə özlərində bir sıxıntı duymadan sənə tam bir itaətlə boyun əyməyincə iman gətirmiş olmazlar» («Nisa» surəsi, 65).

Bir insan İslamın və möminlərin gücündən çəkindiği üçün zahirən itaətli davrana və deyilənləri qüsursuz olaraq yerinə yetirə bilər. Lakin həmin insanın qəlbi tam mənası ilə itaət etmədikcə, o, həqiqətən iman gətirmiş sayılmaz. Çünki belə bir davranış o insanın qəlbində hələ də Allah və elçisi haqqında bəzi şəkk-şübhənin olduğunu göstərir. Qəlbən, yaxud başqa sözlə, «batini» bir itaətə malik olmaması, yalnız fiziki itaət göstərməsi həmin insanın gördüyü işlərin də boş getməsinə səbəb ola bilər. O, zahirən itaət etmiş kimi görünərsə də axirətdə bunların əvəzini almaya bilər. Buna görə də mömin, öz dünyəvi mənfəətlərinə zidd olsa belə, Allahın elçisindən gələn hökmü qəlbədən gələn nəşə və sevinclə qarşılamalı, imanının və təslimiyyətinin ləzzətini sidqi-ürəklə hiss etməlidir. Haqq olan bir şeyin qarşısında sıxıntı çəkmək, şübhə və tərəddüd hissləri keçirmək imana zidd olan davranışdır.

Dinin hökmünü yerinə yetirməyi

ticarət və ya əyləncədən üstün tutmamaq

«Onlar bir alış-veriş, yaxud bir əyləncə gördükləri zaman səni ayaq üstə qoyub ona tərəf cumdular. De: «Allah dərgahında olan savab əyləncədən də, ticarətdən də xeyirlidir. Allah ruzi verənlərin ən yaxşısıdır!» («Cümə» surəsi, 11).

Bu ayədə dinlə öz dünyəvi mənfəətləri arasında seçim aparan insanlardan bəhs edilir. Əsasən cahil cəmiyyətlərin din əxlaqına uyğun şəkildə yaşamaqdan yayınmasının bir neçə ortaq səbəbləri var. Ayədə bu səbəblərdən iki ən önəmlisinə - ticarət və əyləncəyə diqqət çəkilir.

Ticarətə diqqət çəkilməsinin səbəbi maddi mənfəət məsələsinin insanların ən zəif cəhətlərindən biri olmasıdır. Belə ki, çox vaxt insanların bir qismi öz maddi mənfəətləri naminə dinin bir çox hökmlərinə məhəl vermirlər. Bu, özünü bəzən namaz kimi zahiri ibadətdə, bəzən əxlaqi davranışlarda, bəzən də dinin başqa bir hökmündə göstərir. İnsanların var-dövlətin artırılması ilə bağlı belə bir həris davranış nümayiş etdirməsinin səbəbi maddi zənginliyin bütün mövcud problemləri həll edəcək sehri qüvvəyə malik olması inancıdır. İnsanlar əldə edə bilmədikləri və həsrətini çəkdikləri hər bir imkana bu zənginlik sayəsində qovuşa biləcəklərinə inanırlar. Bunların arasında səadət, daxili rahatlıq, əminlik, hətta ölümsüzlük vardır. Belə adamlar elə zənn edirlər ki, zəngin-

lik onların hətta ölümlərini də gecikdirəcək və onları dünyada əbədi edəcəkdir. Bu səbəbdən də cahiliyyə dövründə yaşayan insanlar özlərinin bütün vaxt və imkanlarını səfərbər edərək, böyük ehtiras və həvəslə ticarətə qurşanırlar. Lakin onlar heç bir zaman həmin məqsədlərinə zənginliklə çata bilməzlər. Belə ki, bu günə qədər heç bir insanın mal-mülkü onun ölümünün və ya qocalmasının qarşısını ala bilməyib. Çünki bir insana fayda və ya xeyir vermə gücünə malik olan yeganə qüvvə mülkün həqiqi sahibi olan Allahdır. Bundan əlavə, zənginliklə əldə edilməsi arzulanan daxili rahatlığın, təhlükəsizliyin və xoşbəxtliyin yeganə şərti vicdanlı həyat sürməkdir. Vicdana uyğun olan yeganə həyat tərzi isə Quranda göstərilən modeldir.

Ayədə dinin hökmlərinə etinasız yanaşmanın səbəbi kimi diqqət çəkilən ikinci məqam isə əyləncədir. Əylənmək də insanlar üçün böyük bir ehtirasdır. Əyləncənin bu qədər böyük bir ehtiras olmasının səbəbi də insanların buna qurtuluş və bəzi həqiqətlərdən xilas olmaq vasitəsi kimi baxmalarıdır. Bu adamlar vicdan əzabının onların ruhuna verdiyi sıxıntı və əzabı ölkə-ölkə gəzərək və ya çoxlu insanlarla tanış olaraq öz üzərlərindən ata biləcəklərinə inanırlar.

Halbuki insanların dini hökmlərə etinasız yanaşaraq ticarət və əyləncə ilə çatmaq istədikləri hədəflər yalnız din əxlaqına uyğun şəkildə yaşayacaqları zaman əldə edə biləcəkləri hədəflərdir: **«O kəslər ki, Allahı zikr etməklə ürəkləri rahat olduğu halda iman gətirmişlər. Bilin ki, qəlblər yalnız Allahı zikr etməklə aram tapar» («Rəd» surəsi, 28).**

Eyni zamanda ayədə xatırladılan çox mühüm bir mövzu da vardır: Allahın dərgahında əldə edilən hər şey əyləncə və ticarətdən daha xeyirlidir. Dünyanın ən gözəl evləri, avtomobilləri, mənzərələri, geyimləri, sənət əsərləri və ya ləl-cəvahiratları cənnətdə olan zənginliklə müqayisədə olduqca qiymətsiz və bəsitdir. Dünyanın əyləncəsi isə hər zaman az, yarımçıq və qüsurludur. Əyləncənin, coşqunun və səadətin həqiqi yeri isə Allahın ziyafət yeri kimi tərif etdiyi cənnətdir.

Bu səbəbdən də müsəlmanlar dinin hər hansı bir hökmünü ticarət və əyləncəyə görə heç vaxt qulaqardına vurmaz və onları təxirə salmazlar. Allah möminlərin bu xüsusiyyətlərini Quranda belə bildirir:

«O kəslər ki, nə ticarət, nə alış-veriş onları Allahı zikr etməkdən, namaz qılmaqdan və zəkat verməkdən yayındırmaz. Onlar qəlblərin və gözlərin haldan-hala düşəcəyi bir gündən qorxarlar» («Nur» surəsi, 37).

Üzrsüz əyləşməmək

«Zərər çəkmədən (üzrsüz evlərində) əyləşən möminlərlə Allah yolunda öz malları və canları ilə cəhd edənlər (səy göstərənlər) şəxslər bərabər olmazlar. Allah malları və canları ilə vuruşanları əyləşənlərdən (cihada getməyənlərdən) dərəcə etibarilə üstün tutdu. Allah bunların hamısına savab vəd etmişdir. Lakin Allah mücahidlərə evlərində oturanlardan daha böyük mükafatlarla imtiyaz vermişdir» («Nisa» surəsi, 95).

Bu ayədə Quranda bildirildiyi kimi, şövq və həyəcana malik olmadıqları üçün bir o qədər də məsuliyyət yüklənmədən sərbəst buraxılan və möminlər tərəfindən idarə edilən insanların vəziyyətdən bəhs olunur. Quranda qəti hökm olaraq bildirilən, dinin mənfəətləri üçün çalışmaqdan yayınmaq və peşmanlıq hissi keçirmədən bunu davam etdirmək Quran ayələrində qınanan əxlaqdır. Belə bir insanın mövqeyi, həyatını daim mübarizədə keçirən, Allahın rızasını əldə edə bilmək üçün canını və bütün malını fəda etmiş möminlərdən dərəcə baxımından çox fərqli olduğu Quranda bildirilmişdir. Ayədəki **«dərəcə etibarilə üstün tutdu»** ifadəsi üzrsüz olaraq oturanlarla möminlər arasındakı fərqi nə qədər böyük olduğunu göstərir. Bu səbəbdən də axirətin üstün dərəcələrini dünya həyatındakı az mənfəətə və aldadıcı bir rahatlığa qurban vermək ağıllı hərəkət olmaz.

Etməyəcəyi şeyi deməmək

Etməyəcəyi şeyləri demək Quran əxlaqına uyğun yaşamayan, Quran əxlaqından xəbərsiz olan insanlara xas xüsusiyyətlərdəndir.

Belə insanlar özlərini olduqlarından üstün və vacib insan kimi göstərmək, lovğalanmaq məqsədilə edə bilməyəcəklərini deyir, öhdəsindən gələ bilməyəcəkləri işlərdən bəhs edirlər. Müvəqqəti xeyir və mənfəətlər əldə etmək üçün əslində etməyə niyyətləri olmadığı şeyləri vəd edirlər. Bu qeyri-səmimi hərəkətlər cəmiyyətdə çox da unudulmayan və əhəmiyyət verilməyən, vərdiş edilmiş bir davranışdır. Halbuki insanların edə bilməyəcəklərini demələri Allah dərgahında sevilməyən və günaah kimi xarakterizə edilən bir davranışdır:

«Ey iman gətirənlər! Etməyəcəyiniz bir şeyi niyə deyirsiniz? Etməyəcəyiniz bir şeyi demək Allah yanında böyük qəzəbə səbəb olar» («Səff» surəsi, 2-3).

Ayələrdə pislənən bir çox mənfi xüsusiyyətlər - yalançılıq, ikiüzlülük və qeyri-səmimilik kimi cəhətlər də bu davranışa daxildir. Quranda göstərilən gözəl əxlaqa ən uyğun şəkildə yaşamağı özlərinə prinsip kimi qəbul etmiş möminlər Allah dərgahında pislənən bu davranışdan uzaq olmağa çalışırlar.

İtirilənlərə görə məyus olmamaq və əldə edilənlərə görə öyünməmək

Müsəlmanların Allaha və Onun dininə olan bağlılıqları heç bir şərtə söykənmədən tam bir səmimiyyətə bağlıdır. Bu səbəbdən də müsəlmanın din əxlaqına uyğun yaşamaqdakı şövqü, əhval-ruhiyyəsi, gücü, qətiyyəti şəraitin dəyişməsindən asılı deyildir. Bu, çox mühüm Quran əxlaqıdır. Bu mövzunu izah edərkən Quranda müsəlmanın iki əsas xüsusiyyətinə diqqət yetirilməlidir. Birincisi, müsəlman üzləşdiyi istənilən çətin şəraitdə sarsılmamalı və problemlərə görə əhval-ruhiyyəsini pozmamalıdır. İkincisi isə müsəlmanın sahib olduğu imkanlara görə lovğalığa və təkəbbürə qapılmaması ilə bağlıdır. Allah müsəlmanların bu xüsusiyyətini bir ayədə belə bildirir:

«Bu sizin əlinizdən çıxana kədərlənməməyiniz və sizə verilənə də sevinib qürrələnməməyiniz üçündür. Allah özünü bəyənən, (özü ilə) fəxr edən heç bir kəsi sevməz!» («Hədid» surəsi, 23).

İnsan öz həyatında nələrlə qarşılaşacağını əsla bilməz. İnsan bəzən ən gənc yaşında heç gözləmədiyi xəstəliyə tutula bilər və ya bir qəza nəticəsində ömrünü yataq xəstəsi kimi başa vura bilər. Bütün mülkünü itirə və ya qarşılaşdığı hadisələr heç ehtimal etmədiyi şəkildə baş verə bilər. Belə bir vəziyyətdə Allaha imanı zəif olan insanlar ümitsizliyə qapılır və düşükləri bu vəziyyətlərə görə üsyan edirlər. Allahın onlara verdiyi bütün nemətləri bir anda unudur və Allaha olan sevgi və etibarlarını bir anda itirə bilirlər.

Əsl müsəlmanların fərqi məhz bu yerdə ortaya çıxır. Çünki müsəlmanlar Allaha qeyd-şərtsiz iman gətirirlər. Onların Allaha olan sevgi və etibarları başlarına gələn hadisələrə görə dəyişmir. Allahın hər şeydə bir gözəllik və xeyir yaratdığını bilir və başlarına gələn, gözlənilməz hadisələr qarşısında yalnız səbir edərək təvəkkül edirlər. Onların Allahın ağına, mərhəmətinə, ədalətinə etibarları tam və qətidir. Bu səbəbdən də nəyi itirmələrindən asılı olmayaraq, bunu bir itki saymaz və buna görə məyus olmazlar.

Bundan əlavə, Quranda həqiqi müsəlmanların olduqca dinamik və bəzən də çətinliklərlə dolu olan həyat keçirdikləri bildirilir. Haqqı təbliğ və müdafiə edən hər bir müsəlman, təbii ki, haqqın ortaya çıxmasından narahat olan insanların əngəl və təzyiqləri ilə qarşılaşacaq. Müsəlmanların insanların dəvət etdiyi gözəl əxlaqı öz mənfəətlərinə uyğun görməyən və din əxlaqının yaşanmasını istəməyən insanlar, əlbəttə ki, olacaqdır. Məhz bu insanlar bəzən sözlə, bəzən də əməli surətdə müsəlmanların dini əxlaqa əməl etmələrinə və insanları Quran əxlaqına dəvət etmələrinə mane olacaqlar. Bu maneələr əsnasında müsəlmanlar bəzən maddi itkiyə uğraya bilər, bəzən həyatları təhlükə ilə

üzlüşə bilər və ya yaşadıkları yerləri tərk etmək məcburiyyətində qala bilərlər. Lakin itki kimi görünən bütün bu hadisələr müsəlmanlara axirətdə böyük mülk, gözəllik, əzəmət və təmtəraq kimi geri qayıdacaq. Buna görə də müsəlmanlar başlarına gələn hər bir hadisəni sevinc və şövqlə qarşılayırlar.

İnsanların həyatında gözlənilməz itkilər ola biləcəyi kimi, gözlənilməz böyük qazanclar da ola bilər. Allah dilədiyi insana Öz mülkünün qapılarını tam şəkildə açar, ona uğur, hakimiyyət, vəzifə, qabiliyyət verə bilər. Belə bir vəziyyətdə Allah müsəlmanların sevinərək lovğalıq etməmələrinin vacibliyini bildirmişdir. Çünki insan mal-mülkdə, vəzifədə və ya hər hansı bir qazanca yalnız əmanət sahibidir. Belə ki, insana verilən hər şeyin əsas və yeganə sahibi Allahdır. Buna görə də insan özünə aid olan hər hansı bir xüsusiyyətə görə deyil, Allahın lütfünə və diləməsinə görə rahatlıq və qazanca malikdir. Belə ki, bunu bilən müsəlmanlar çox böyük nemətlərə və var-dövlətə malik olmalarına baxmayaraq, aciz olduqlarını əsla unutmaz, təkəbbürlük göstərməz və böyüklük iddiasında olmazlar. Sadəcə Allaha şükür edər və onlara verilən nemətlərin haqqını verməyə çalışırlar.

Etdiyi əməllərə görə sevinib etmədikləri ilə öyünməmək

Gördüyü işlərlə lovğalanmaq eləcə də həqiqətdə etmədiyi işlərlə öyünmək cəmiyyətdəki bir çox insanlarda müşahidə olunan ümumi bir haldır. Halbuki «Ali-İmran» surəsinin 188-ci ayəsində bu davranışın Allahın dərgahında bəyənilməyən bir əxlaq olduğu bildirilir. Ayədə belə buyrulur:

«Etdikləri əməllərə görə sevinən və görmədikləri işlərə görə tərif olunmağı sevən kimsələrin əzabdan xilas olacaqlarını güman etmə. Onları şiddətli bir əzab gözləyir!» («Ali-İmran» surəsi, 188).

Belə davranışın təməlinə insanın öz əməli hesab etdiyi, əslində isə yalnız Allahın diləməsi və yaratması ilə baş verən işləri özünə aid etmək və bunlarla öz nəfsini ucaltmaq kimi çirkin cəhdlər dayanır. Halbuki insan istər bir işi özü etsin, istərsə də etməsin, fərqi yoxdur, əslində, o işi yaradan qüvvə sonsuz güc və elm sahibi olan Allahdır.

Heç bir insanın özünə aid müstəqil bir qüvvəsi yoxdur. Hər şey və hər bir hadisə yalnız Allahın izni və diləməsi ilə baş verir. Buna görə də insanın sərbəst şəkildə gücünün çatmayacağı bir şeyə görə lovğalanıb öyünməsi onun əslində bu şeyi yaradan Allahı lazımınca qiymətləndirmədiyini göstərir. Bu da insanın öz nəfsini ilah hesab etməsi və nəfsini Allaha şəriq qoşması mənasına gəlir. Allah Öz ayələrində Ona şəriq qoşmağın ən böyük günah olduğunu, bundan əl çəkməyən insanları bağışlamayacağını bildirmişdir. Elə bu səbəbdən də Rəbbimizin hüdudsuz qüvvəsini qiymətləndirmək əvəzinə, öyünüb özünü yüksəltmək istəyən insanlar Quranda şiddətli əzabla müjdələnməmişlər.

Lağ etməmək, alçaldıcı və təhqiramiz ləqəblər qoymamaq

Dini inkar edən insanlar özlərini yüksəltmək və başqa adamlardan üstün mövqe tutmaq arzusu ilə hər dəfə kiməsə lağ etmək, kimisə alçaltmaq, kiməsə ləqəb qoymaq kimi çirkin əməllərə əl atırlar.

Cahiliyyə əxlaqına aid olan belə davranışları Allah möminlərə bir-birinə qarşı istifadə etməsini qadağan etmişdir. Allahın bu hökmü Quranda belə bildirilir:

«Ey iman gətirənlər! Bir qövmlə digərini lağa qoymasın. Ola bilsin ki, onlar (lağa qoyulanlar) o birilərindən (lağa qoyanlardan Allah yanında) daha yaxşı olsunlar. Qadınlar da bir-birinə rişxənd eləməsinlər. Bəlkə, onlar o birilərindən daha yaxşıdırlar. Bir-birinizə tənə etməyin və bir-birinizi pis ləqəblərlə çağırmayın. İman gətirdikdən sonra fasiq

adını qazanmaq necə də pisdir. Məhz tövbə etməyənlər zalimlərdir!» («Hucurat» surəsi, 11).

Möminlər Quranın bu hökmünə əsasən bir-birinə çox hörmətlə yanaşırlar. Çünki mömin insan Allahın ruhunu daşıyan, Allahın bir çox xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən, Quranın bir çox yerlərində mədh edilmiş, sonsuz mükafatla müjdələnmiş bir varlıqdır. Möminlər bir-birinə Quranda göstərilən şəkildə baxmalı və bir-birinə yüksək əxlaqla yaşamaqdadırlar. Çünki əks təqdirdə, Allahın bu hökmünə etinasız yanaşan insan həmin ayənin sonunda göstərilən «iman gətirdikdən sonra fasiq adını qazanmaq» təhlükəsi ilə qarşılaşa bilər. Əgər insan tövbə edib bu davranışını düzəltməsə, o, həmin ayədə bildirildiyi kimi, zalımlardan olar. Zalımlıq isə Quranda iman gətirməyənlər üçün istifadə edilən terminlərdən biridir. Sözlə, ləqəb qoymaqla yanaşı, müxtəlif mimika və hərəkətlərlə də lağ etmək olar. Allahın «Huməzə» surəsindəki qaş və göz ifadələri ilə lağ edənlərlə bağlı xəbərdarlığı düşünüldüyündə, lağ etməyin Allah dərğahında nə qədər böyük bir günah olduğu daha yaxşı aydın olur:

«Qeybət edib göz-qaş hərəkətləri ilə tənə vuran hər kəsin vay halına!» («Huməzə» surəsi, 1).

Belə davranan insanın ayənin davamında göstərilən aqibəti lağ etməyin möminlər üçün son dərəcə arzu edilməz və çəkinilməsi lazım gələn bir hərəkət olduğunu daha aydın şəkildə ortaya qoyur:

«Xeyr! O mütləq Hütəməyə atılacaqdır! Sən nə bilirsən ki, Hütəmə nədir?! O, Allahın yanar odudur. Elə bir od ki, ürəkləri yandırır-yaxar. O, belələrinin üzünə qapanıb kilidlənəcəkdir. Onlar hündür sütunlara bağlanmış olacaqlar!» («Huməzə» surəsi, 4-9).

Mömin başqa bir möminin səhvini üzə çıxararkən də ona lağ edirmiş, onu ələ salırmış kimi davranmamağa və bu davranışla onun qəlbinə dəyməməyə diqqət etməlidir. Belə halda qarşı tərəfin səhvini üzə çıxarıb ona bildiren insan, özünü qarşısındakından daha ağıllı hesab etməsi, özünü səhsiz görməsi yanlış hərəkət olar. Halbuki insanın başqa birisinin xəta, nöqsan və ya mənfi cəhətlərini üzə çıxarıb ona lağ etməsi, həmin insanın daha ağıllı, daha üstün olduğunu göstərməz. Hətta ayədə göstəriləndiyi kimi, bəlkə də lağ edilən insan Allahın dərğahında lağ edən insandan daha xeyirli və daha üstündür. Ayənin hökmünə hörmət etməyərək lağ edən insanın isə şüurlu olmadığı, əksinə, ağıllının qapalı olması şübhəsizdir. Həmin insan bu hərəkətindən əl çəkməyib xudbin davranışlarını davam etdirsə, o, başqa ayədə də bildirildiyi kimi, «azğın» bir insana çevrilə bilər.

Müsəlmanlara dəstək vermək, onlarla çəkişməmək və münaqişəyə girməmək

Allah Öz ayələrində möminlərin birlik və həmrəylik içində olmalarını, bir-birinə hər bir məsələdə dəstək vermələrini və kömək etmələrini vacib bilmişdir.

Qurana baxdığımız zaman müsəlmanların yer üzündəki mövqeyinin və Allah dərğahındakı qiymətinin başqa insanlardan daha fərqli olduğunu görürük. Müsəlmanlar vicdanlı, əxlaqlı və şərəfli bir həyat yaşadıkları üçün Allahın sevdiyi və dəyərləndiyi insanlardır. Lakin Quranda Allah dərğahında qiymətli və hörmətli olan bu qulların sayının azlığına da diqqət çəkilir. Allah ayəsində əksər insanların iman gətirməyəcəyini və iman gətirən insanların bir çoxunun da şirk qoşmadan iman gətirməyəcəyini bildirir. Bu isə əsl müsəlmanların yer üzündə azlıq təşkil edəcəyi mənasına gəlir. Bu səbəbdən hətta bircə müsəlmanın belə iman gətirənlər baxımından əhəmiyyəti çox böyükdür. Belə ki, Quranda müsəlmanların bir-birləri üçün dəyəri qoruyucu, himayə edən, köməkçi mənasına gələn «vəli» sözündən istifadə olunaraq açıqlanır.

Elə buna görə də Allah hər bir əsrdə sayları olduqca az olan iman sahibi insanların bir-biri ilə sıx bağlı olmalarını əmr etmişdir. Müsəlmanların bir-birinin dəyərini yaxşı bilmələri, hər hansı bir çətinliklə üzləşəndə bir-birinə tam dəstək vermələri, yardımlaşmaları və birləşmələri Quranda mü-

səlmanların üzərinə qoyulan öhdəliklərdən biridir. Müsəlmanlar hər bir hadisə zamanı və ya hər bir şəraitdə bir-birini Allahın əmri ilə qoruyur və dəstəkləyirlər. Onlar bütün imkanları ilə - sözlə, maddi və ya mənəvi cəhətdən müsəlmanların qüvvətlənməsi, inkişaf etməsi və irəliləməsi üçün çalışırlar. Allah müsəlmanların bir-birinə necə bağlı olmalarının lazım gəldiyini bir ayədə belə bir bənzətmə ilə tərif edir:

«Şübhəsiz ki, Allah Öz yolunda möhkəm divar kimi səf çəkib döyüşənləri sevər!» («Səff» surəsi, 4).

Ayədə diqqət yetirilən ən mühüm məqam müsəlmanlar arasında pozulması mümkün olmayan əlaqənin olmasının vacibliyidir. Bu, müsəlmanlar arasında mənəvi bağlılıq qədər, zahirən aydın görünən qüvvətli bir bağlılığın yaranmasının lazım olduğuna işarə edir. Yəni Quranda müsəlmanları uzaqdan seyr etmək və dəstəkləmək kimi məntiq yoxdur. Mömin bir insanın həqiqi yeri müsəlmanların arasındadır. Bu səbəbdən də inanc sahibi olan bir insan ibadətlerini, xidmətlərini və fikir mübarizəsini müsəlmanlar arasında yerinə yetirməklə, onlara dəstək verir.

Allahın şəninin ucaldılması, İslam dininin maraqlarının və möminlərin haqlarının qorunması, cahiliyyə əxlaqına qarşı fikir mübarizəsinin aparılması güclü birlik və həmrəyliyə əsaslanaraq mümkün ola bilər. Eyni zamanda möminlər Qurana əməl etməklə, Allahın əmrlərini yerinə yetirməklə yalnız müvəffəqiyyət və Allahın razılığını qazana bilərlər. Buna görə də möminlər arasındakı bağlılığın, bərabərlik və qardaşlıq ruhunun itməsinə və ya zəifləməsinə səbəb ola biləcək hər bir davranışdan qətiyyətlə uzaq olmaq lazımdır. Elə bu səbəbdən də imtina edilməsi lazım gələn ən əsas əməl «çəkişmə»dir. Şeytanın da hər yöndən dəstəklədiyi bu əməli Allah Quranda qəti olaraq qadağan etmişdir:

«Allaha və Onun Peyğəmbərinə itaət edin. Bir-birinizlə çəkişməyin, yoxsa qorxub zəifləyər və gücdən düşərsiniz. Səbir edin, çünki Allah səbir edənlərdir!» («Ənfal» surəsi, 46).

Möminlər arasındakı həmrəylik, bağlılıq və birlik onların inkarçılar qarşısındakı qüvvələrinə də təsir edən, həyati əhəmiyyət kəsb edən amildir. Çəkişmə isə ayədə də bildirildiyi kimi, bu qüvvəni zəiflədən, heç bir fayda verməyən, şeytanın təşviqi ilə göstərilən nəfsani davranışdır. Bu səbəbdən də bir anlıq qəflətə qapılaraq çəkişən, mübahisə edən mömin dərhal diqqətini toplayıb ayənin hökmünü xatırlamalı, etdiyi işin Allahın bəyənmədiyi bir iş olduğunu dərk edib həmin davranışdan imtina etməli, tövbə edərək onu bir daha təkrarlamamalıdır.

Möminlər bu cür şeytani şəraitlər və ya bunlara səbəb ola biləcək danışıq və davranışlar qarşısında diqqətli olmalı, belə bir davranışa dərhal müdaxilə edərək onun qarşısını almalıdır. Zira Allah möminlərin hədəfini Quranda müəyyən etmişdir. Dini inkar edənlər, müşriklər və münafıqların birləşərək iman sahiblərinə qarşı mübarizə apardığı bir şəraitdə, onları buraxıb möminlərlə çəkişmək, onların şövqünü zəiflətmək, gücünü azaltmaq Qurana uyğun olan bir davranış deyil.

Möminlərə hər bir məsələ ilə bağlı ən doğru yolu Allah və Onun elçisi göstərmişdir. Hansı məsələdə olursa-olsun, Allahın dərgahında qəbul edilən yalnız bir həqiqət var. Möminlərin heç birinin bu məsələdə digərlərindən fərqli anlayışı, fərqli düşüncəsi ola bilməz. Buna görə də Quranda tərif edilən möminlər arasında heç bir mövzuda ixtilaf və ya münaqişədən söhbət gedə bilməz. Çünki Quranda diqqət yetirildiyi kimi, fikir ayrılığı və ixtilaf yalnız dini inkar edənlərə xas olan xüsusiyyətdir. Quranda möminlərin anlaşılmazlıqla üzləşdiyi məsələlərdə Allaha və Onun rəsulunun tövsiyələrinə arxalanmağın vacibliyi əmr edilir. Yalnız bu halda, hər bir məsələ öz həllini ən doğru şəkildə tapa bilər. Yoxsa möminlərin öz aralarında mübahisə edərək, çəkişərək problemləri həll etməyə, bir nəticə əldə etməyə çalışmaları Qurana tamamilə ziddir. Başqa bir ayənin hökmündə isə möminlər arasında nifaqın salınmasının qarşısının alınması çəkişmələrin, şeytanın qapılarının bağlanması üçün ən yaxşı üsulun «sözün ən gözəlini demək» olduğu bildirilmişdir:

«Bəndələrimə de: «Gözəl sözlər söyləsinlər!» Şeytan onların arasına fitnə-fəsad sala bilər. Həqiqətən, şeytan insanın açıq-aşkar düşmənidir!» («İsra» surəsi, 53).

Zənnə qapılmamaq, qeybət etməmək, insanların eyiblərini araşdırmamaq

«Ey iman gətirənlər! Çox zənnə-gümana qapılmaqdan çəkinin. Şübhəsiz ki, zənnin bəzi si günahdır. Bir-birinizin eybini arayıb axtarmayın, bir-birinizin qeybətini qırmayın! Sizdən biriniz ölmüş qardaşının ətini yeməyə razı olarmı?! Bu sizdə ikrah hissi oyadar. Allahdan qorxun. Həqiqətən, Allah tövbələri qəbul edəndir, rəhmlidir!» («Hucurat» surəsi, 12).

Ayədə möminin çəkinəcəyi üç mühüm davranışdan söhbət açılır: zənnə qapılmamaq, qeybət etməmək, eyibləri araşdırmamaq... Bunlar eyni zamanda bir-biri ilə bağlı olan davranışlardır. Çünki qeybət edən, yəni bir möminin arxasınca dedi-qodu edən insan elə onun haqqında bəzi mənfi gümanlara da düşmüş olur. Eynilə eyibləri araşdıran bir insan da müxtəlif gümanlarla belə bir davranış sahibi olur.

Bu davranışların üçünün də ortaq xüsusiyyəti möminləri incidən, möminlər arasındakı bərabərliyi və həmrəyliyi pozan, sevgini, şəfqəti və mərhəməti azaldan davranışlar olmasıdır. Bunların hamısı cahiliyyə toplumunun gündəlik həyatında adi hal almış çirkin vərdişlərdir. Cahil cəmiyyətin çox təbii qarşılacağı bu vərdişlərin əslində nə qədər qəbul edilməz və xoşagəlməz olması ayədəki qeybətlə bağlı misaldan da aydın olur. Həmçinin başqa bir ayədə də Allahın «arxada dedi-qodu edənlər» haqqında böyük bir xəbərdarlığı var. Ayədə belə hökm edilir:

«Qeybət edib tənə vuran hər kəsin vay halına! O kimsə ki, mal yığıb onu dönə-dönə sayar. Və elə zənn edər ki, mal-dövləti onu əbədi yaşadacaqdır. Xeyr! O mütləq Hütəməyə atılacaqdır! Sən nə bilirsən ki, Hütəmə nədir?! O, Allahın yanar odudur» («Huməzə» surəsi, 1-6).

Məlum olduğu kimi, ayənin davamında həmin davranış tərzini mənimsəyənlərə qarşı birmənalı şəkildə cəhənnəm təhdidi var. Həmin təhdidi nəzərə aldığımız zaman, bu əxlaqın möminlərin diqqət yetirməli olduğu Qurandan kənar bir davranış olduğunu görürük.

Şeytan dini inkar edənlərin bir-birinə bəslədiyi kin, həsəd və paxıllıqdan irəli gələn eyibləri araşdırmaq və qeybət kimi davranışları möminlərə müsbət göstərmək üçün, bunları dinin ayağına yazmağa çalışa bilər. Məsələn, səhv və nöqsanları olan bir möminin arxasınca dedi-qodu etməyi onun yaxşılığı və ya dinin mənfəəti üçün olan hərəkət kimi göstərməyə çalışa bilər. Halbuki Allah bu davranışı möminlərə Quranda qəti qadağan etmişdir.

Ayədə sadalanan nöqsanlar arasında diqqət yetirilməli olan başqa bir davranış da «zənnə qapılmamaq»dır. Qeybət və eyibləri araşdırmaq zənnə qapılmağa nisbətən daha konkret səhvlərdir. Buna görə də həmin səhvi edən insanı digər möminlər xəbərdar edib onu bu davranışdan çəkindirmək imkanı əldə edirlər. Zənnə qapılmaq qəlbə yarandığı üçün möminin yalnız özünün müəyyən edib tədbir görə biləcəyi hadisədir. Bunun nəticəsində qəflətə düşən mömin öz-özünə düşünərkən ayədə günah sayılan bir çox pis gümanlara düşə bilər. Buradan məlum olur ki, mömin yalnız etdiyi əməllərinə görə deyil, niyyətinə, duyğu və düşüncələrinə görə də məsuliyyət daşıyır. Bütün kitab boyunca incələyəcəyimiz kin, həsəd, qorxu, sevgi və buna bənzər bir çox anlayışlar da möminə məsuliyyət yükləyən hissələrdəndir. Bu səbəblə möminin ağılından keçirdikləri və hiss etdikləri də Allahın sərhədlərini aşmamalıdır. Quran hökmlərini rəhbər tutaraq öz hiss və düşüncələrini tərbiyə edən insan isə şübhəsiz ki, ən doğru yola çatar.

Qəzəbi boğmaq

Quranda möminin öz hirsini cilovlaması əsəbin səbəb ola biləcəyi müxtəlif xəta və zərərlərdən qorunmaq baxımından ideal bir davranış kimi göstərilir:

«Onlar bolluqda da, qıtlıqda da xərcləyər, qəzəblərini udar, insanların günahlarından keçərlər. Allah yaxşılıq edənləri sevər» («Ali-İmran» surəsi, 134).

Bəzən insanın əsəbiləşməsi yaradılışdan gələn bir davranış olsa da, ayədə möminin həmin davranışı davam etdirməməsinin, onu cilovlamasının vacib olduğu göstərilir. Çünki qəzəb insanın əqli funksiyalarını pərdələyən, onun hadisələri sağlam şəkildə qiymətləndirib doğru qərar qəbul etməsinə mane olan amildir. Belə olan halda da insanın Allahın hökmlərinə lazımı şəkildə əməl etməsi də təhlükə qarşısında qalır. Həqiqətdən və ədalətdən uzaqlaşma Quranda qəzəbin səbəb olduğu zərərlərindən biri kimi göstərilir. Çünki qəzəbin ağılı pərdələməsi nəticəsində edilən dəyərləndirmələr və verilən qərarlar emosional olur ki, bu da Qurana uyğun olan ədalətli nəticəni vermir.

İnsanlara, xüsusən də möminlərə qarşı bəzi şəxsi məsələlərə görə duyulan qəzəb dərhal aradan qaldırılmalı, şəfqət və mərhəmət hissi əsas götürülməlidir. Qəzəblənən əsəbi insan haqsızdırsa (onun əsəbiləşməyə onsuz da heç bir haqqı yoxdur), özünün haqsız olduğunu qəbul edib səhvini düzəltməlidir. Əgər haqlıdırsa, yenə də hirsini cilovlamalı və ayənin bildirdiyi kimi, qarşı tərəfi bağışlamalıdır.

Bura qədər bəhs etdiklərimiz gündəlik həyatda möminlərin başına gələ biləcək hallardandır. Bunlardan başqa, arada heç bir şey olmadığı halda yerli-yersiz əsəbiləşib qəzəblənən insanlar da vardır ki, onlar təvəkkül, insanların və hadisələrin tamamilə Allahın nəzarətində olması kimi əsas məsələləri lazımı qədər dərk edə bilməmişlər. İmanın zəifliyindən irəli gələn bu qüsurlar onların ruhunda əsəbilik kimi əks olunmuşdur. Onlar daim əsəbi vəziyyətdə olduqlarına görə hirslerini cilovlamaqda acizdirlər. Buna görə də onlar özlərinin hər şeydən öncə imani baxımdan olan problemlərini həll etməlidirlər.

Həmçinin burada mömin insanın İslam dininə duyduğu sevgisindən irəli gələn əsəbiliyini də başqaları ilə qarışdırmamaq lazımdır. Möminlərə qarşı bir haqsızlıq və zülm ediləndə, Allaha, dinə, müsəlmanlara qarşı hər hansı bir həqarət və ya hücum olanda, möminin bunlara qəzəblənməsi onun imanından irəli gələn haqlı və doğru bir davranışdır. Bu qəzəb möminlərin mübarizə şövqünü artıran, onların mübarizəsini stimullaşdıran rəhmani bir duyğudur.

Bir işi bitirdikdən sonra başqa işə başlamaq

Quran ayələrinə baxdığımız zaman mömin üçün boş vaxt anlayışının olmadığını görürük. Möminin hər gün vaxtlı-vaxtında yerinə yetirəcəyi ibadətlərin çox zamanını aparmaması, qalan vaxtını öz istək və həvəslərinə uyğun boş işlərə sərf edə bilər mənasını vermir. Allah iman gətirənlərin üzərinə bütün həyatları boyu həm öz nəfsləri ilə, həm də inkar edənlərin əxlaqına qarşı fikir mübarizəsi aparmaq vəzifəsi qoyub.

Bunun üçün möminin yerinə yetirməli olduğu bir çox hazırlıqlar, saysız-hesabsız vəzifələr var. Onun bu səmimi və ixlaslı söylərinin həddi-hüdudu, fasiləsi yoxdur. Bu səbəbdən yerinə yetirilən iş, tamamlanan vəzifə, başa çatdırılan hazırlıq işlərinə ara vermək üçün səbəb deyil, tam əksinə, yeni fəaliyyətə başlamağın bir nişanəsidir. Ayədə bu hal belə bildirilir:

«(İşlərini) qurtaran kimi (Allah yolunda) çalış!!» («İnşirah» surəsi, 7).

Ayənin hökmünə görə, mömin insan Allah yolunda bir işi görüb başa çatdırdığı zaman dərhal başqa bir iş üçün çalışmağa başlayacaq. Mömin insanın həyatı boyunca davam etdirəcəyi bu davranışın istisnası isə Quranda Allahın bildirdiyi kimi, dini gücləndirmək üçün lazımı qədər dincəlməsi və ya Allahın ona verdiyi nemətlərdən şükür etmək, şövq və həyəcanını artırmaq üçün dini qanunlar çərçivəsində istifadə etməsidir.

Mömin insanın Quran əxlaqını təbliğinə yönələn fikir mübarizəsini dayanmadan aparması ilə cahiliyyənin həyat mübarizəsi adı verdiyi çətinlik, sıxıntı, bədbəxtlik və ümitsizlik içindəki cəhdləri

arasında zərrə qədər də olsa oxşarlıq yoxdur. İnkâr edənlərin sıxıntı, yorğunluq və əzabları onların axirətdə qarşılaşacaqları sonsuz əzabın dünyadakı çox kiçik başlanğıcıdır. Halbuki Allahı hər şeydən üstün tutan, Onu böyük coşqu və bağlılıqla sevən mömin insanın Allah yolunda çalışması onun üçün hələ cənnətə daxil olmadan bu dünyada əldə etdiyi və cənnətdəkilərə bənzər böyük bir mənəvi zövqdür. Eyni zamanda bu fəaliyyət Allahın diləməsi ilə axirətdə onun qarşısına çox böyük və sonsuz mükafat kimi çıxacaq.

Əmin-amanlıq və qorxu xəbərini yaymamaq

Quran əxlaqına əməl olunan bir cəmiyyətdə müsəlmanların zərər və ya mənfiyyətləri ilə birbaşa və ya dolayısı ilə əlaqədar olan hər bir xəbər və məlumatın həmin xəbərdən ən doğru nəticəni çıxaraacaq səlahiyyətli və məsul insanlara çatdırılması Allahın qəti əmridir. Quranda belə xəbərlər «əmin-amanlıq və ya qorxu xəbəri» kimi göstərilir. Ayədə belə buyrulur:

«Onlara əmin-amanlıq və ya qorxu xəbəri gəldikdə dərhal onu yayarlar. Halbuki əgər bunu Peyğəmbərə və ya özlərindən olan əmr sahiblərinə demiş olsaydılar, əlbəttə, həmin xəbəri onun mahiyyətinə varan şəxslər bilərdilər. Əgər Allahın lütfü üzərinizdə olmasaydı, şübhəsiz ki, az bir qisminiz müstəsna olmaqla, şeytana uyardınız» («Nisa» surəsi, 83).

Ayədə qınanan xəbərin insanlar arasında yayılmasının bir çox mənfi cəhətləri var. Birincisi, həmin xəbər lazım olan əsas yerlərə çatmayacaq və ya təhrif olunaraq çox fərqli şəkildə çatacaq. Buna görə də təcili qərarın qəbul edilməsini tələb edən məsələlərlə bağlı tədbirlərin görülməsi yubadılaraq, vaxtında lazımı tədbirlər görülməyəcəkdir. Bu da nəticə etibarilə İslamın və ya müsəlmanların bəzi maraqlarının ziyana uğramasına gətirib çıxaracaqdır. İkincisi isə bəlkə də İslamın faydası baxımından gizli qalmalı, yayılmamalı olan bir xəbərin yayılması dini inkar edən müşrik, münafiq kimi İslam əxlaqına qarşı mübarizə aparənların bundan xəbərdar olmalarına, bu xəbərdən müsəlmanların əleyhinə istifadə etmələrinə səbəb olacaq. Və ya ən azı bu xəbərə əsaslanan gizli bir tədbirin görülməsi mümkünsüz olacaqdır.

Buna görə də bu qəbildən olan xəbərlər onu ən doğru və ən gözəl şəkildə şərh edəcək, onunla bağlı ən doğru qiymətləndirmələr aparacaq və ən düzgün qərar qəbul edib lazımı tədbirləri görəcək səlahiyyətli və məsul insanlara tezliklə çatdırılmalıdır.

Bir mömin, yaşadığı şəraitdə üzləşdiyi qorxu və əmin-amanlıq xəbərlərini olduqca həssas bir şəkildə ayırd etməsi və vaxt itirmədən lazımı yerlərə çatdırması üçün ağıl və sayıqlığa malik olması vacib şərtidir. Belə bir anlayışa malik olan möminlərin sayının artması isə Quran əxlaqının yayılmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edə bilər.

Fasiqin xəbərinə əsasən hərəkət etməmək

Doğru yoldan çıxmış, Allaha üsyana söykənən həyat tərzi mənimsəyən fasiqdir. Bu səbəbdən ondan Quran hökmlərinə riayət etməyi, ədalət, doğruluq, dürüstlük, etibarlılıq kimi möminə xas xüsusiyyətləri gözləmək mümkün deyil. Həmçinin fasiq Allah qorxusu olmayan, möminlərin imanına qısqançlıqla yanaşan, möminləri yoldan çıxarmaq istəyən, onlara zərər vurmaqdan və əziyyət verməkdən zövq alan biridir. Buna görə də fasiqin möminlərə verdiyi xəbərin dəqiqliyi və doğruluğunun araşdırılması mütləqdir. Bu mövzu ilə bağlı ayədə belə buyrulur:

«Ey iman gətirənlər! Əgər bir fasiq sizə bir xəbər gətirsə, dərhal onun doğruluğunu yoxlayın, yoxsa bilmədən bir qövmə pislik edər, sonra da etdiyinizə peşman olarsınız!» («Hucurat» surəsi, 6).

Quranın meyar və tələblərinə əsasən fasiqdən gələn xəbərin doğruluğu araşdırılmadan hökm vermək, Allahın ayədə də bildirdiyi kimi, «cahilcəsinə» bir hərəkət olar. Həmçinin başqa bir ayədə

iman gətirənlərə «**Bilmədiyən bir şeyin ardınca düşmə**» («İsra» surəsi, 36) qadağası qoyulmuşdur.

Allahın ayələrinə qarşı mübarizə aparan insanlara sevgi bəsləməmək

Möminin bütün dəyər ölçüləri Qurana əsaslanır. Sevgi də bunlardan biridir. Mömin yalnız Allahı və Allahın sevdiklərini sevir. Allahın və möminlərin düşmənlərinə qarşı isə böyük bir kin və nifrət hissi bəsləyir. Bu, Allahın Quranda müəyyən etdiyi açıq və qəti hökm olmaqla bərabər əlbəttə ki, səmimi mömin imanının səmimi nəticəsi olaraq başqa cür hərəkət etməz. Bu, möminin duyduğu səmimi imandan irəli gələn hərəkətdir və o bunu sidq-ürəklə edir. İmanın dərəcəsi artdıqca, onun Allaha və möminlərə duyduğu sevgi hissi də artır. Buna görə də bir möminin hətta ən yaxın adamları üçün bu ölçüdən kənar anlayışa malik olması mümkün deyildir. Ayədə bu hal belə izah edilir:

«Allaha və axirət gününə inanan heç bir tayfanın Allah və Onun Peyğəmbəri əleyhinə çıxanlarla - öz ataları, oğulları, qardaşları, yaxın qohumları olsalar belə - dostluq etdiyini görməzsən. Onlar elə kimsələrdir ki, Allah onların qəlblərinə iman yazmış və Öz dərğahından onlara ruh (güc) vermişdir...» («Mücadələ» surəsi, 22).

Lakin hər şeyə rəğmən bəzən Quran hökmləri, ümumiyyətlə, iman və İslamla yenidən tanış olmağa başlayan insanlarda keçmişdə yaşadıkları yanlış sevgi və dostluq anlayışlarının davam etməsi meylə ola bilər. Əsasən bilik çatışmazlığından və imanla bağlı baxışların hələ tam olaraq qəlbə həkk edilməməsi səbəbindən irəli gələn bu hərəkətin nə qədər yanlış olduğu Quranda belə bildirilir:

«Ey iman gətirənlər! Nə mənim düşmənim, nə də özünüzdün düşməni dost (vəli) tutun! Onlar sizə gələn haqqı inkar etdikləri halda, siz onlarla dostluq edirsiniz. Siz Rəbbiniz olan Allaha iman gətirdiyiniz üçün onlar Peyğəmbəri və sizi də yurdlarınızdan çıxardılar. Əgər siz Mənim yolumda və Mənim rizamı qazanmaq uğrunda səy göstərmək üçün çıxmısınızsa, Mənim düşmənlərimi dost tutmayın. Siz onlarla gizləndə dostluq edirsiniz. Mən sizin gizli saxladığımız və aşkar etdiyiniz hər şeyi bilirəm. Sizdən kim bunu etsə, o, şübhəsiz ki, haqq yoldan azmışdır!» («Mümtəhinə» surəsi, 1).

Ayədəki bu açıq və qəti xəbərdarlıqdan sonra hələ də əvvəlki sevgi anlayışını davam etdirən, Qurana uyğun xarakteri mənimsəməyən bir insanın yarı yolda qalacağı bildirilir. Əgər bu insan azğın ruh halını gizlədib müəyyən maraqları naminə möminlərin arasında özünü təmizə çıxarmağa çalışsa belə, Allah bunu gec-tez ifşa edəcəkdir. Bir ayədə belə bildirilir:

«Yoxsa elə güman edirsiniz ki, Allah içərinizdən səy göstərənləri, Allahdan, Onun Peyğəmbərindən və möminlərdən başqasını özlərinə dost tutanları ayırd etməmiş siz sərbəst buraxılacaqsınız? Allah nə etdiklərinizdən xəbərdardır!» («Tövbə» surəsi, 16).

Məzəmmət edən adamın tənəsindən qorxmamaq

Hər bir dövrdə Allaha qulluq edən, Onun əmrlərini yerinə yetirən, insanların deyil, yalnız Allahın rızasını qazanmağa çalışan insanlar, yaşadıkları cəmiyyətlər tərəfindən mənfi münasibətə məruz qalmışlar. Onlar dini inkar edənlərin rəhbər tutduqları azğın həyat tərzi və fəlsəfəsini rədd etdiklərinə, Quranda tərif edilən ideal modeli mənimsədiklərinə görə müxtəlif təzyiqlərlə üzləmişlər. İncarçı toplumun təzyiqləri daha çox fiziki işgəncələr və əzab-əziyyətlər formasında olur.

Möminlərin yaxınları tərəfindən isə onlara qarşı əks tədbirlər görülür, mənəvi təzyiq göstərilir və məzəmmət edilir. Lakin Allaha tamamilə sığınan və sarsılmaz imana sahib olan möminlər bu təzyiq və məzəmmətlər qarşısında öz dinlərindən azca da olsa, geri çəkilməmişlər. Bunun müqabilində də Allahın kömək və dəstəyini qazanaraq incarçılar üzərində zəfər əldə etmişlər.

İslamı yaşayan mömin hər dəfə bu cür fiziki təzyiqlərlə qarşılaşmaya bilər. Lakin Allahın əmr-lərini yerinə yetirməkdə və kafirlərin batil düşüncə sistemini darmadağın etməkdə nümayiş etdirdiyi əzmkarlığı səbəbindən ətrafında olan insanlar tərəfindən müxtəlif məzəmmətlərə məruz qala bilər. Amma həmin insanlar qısa müddət ərzində bu cür təzyiqlər qarşısında sarsılmayan, güclü iradəyə sahib olan, Allaha güclü inamı olan möminləri yollarından azdırma bilməyəcəklərini dərk edirlər. Möminlər onlara təzyiq edənlərdən deyil, yalnız Allahdan qorxurlar. Hətta tam əksinə, onlara təzyiq edən insanlarda vahimə hissi yaradırlar. Belə təzyiqlər möminləri daha da möhkəmləndirir.

Məzəmmət edən adamın tənə və məzəmmətindən qorxmaq Allaha şəriq qoşmaq deməkdir. Çünki Allah ayələrində «yalnız Ondan qorxulmasının lazım olduğunu» bildirir. Belə bir insan İsla-ma deyil, yalnız özünə zərər yetirir. Allah məzəmmət edənə məzəmmətindən qorxmayan və aşağı-dakı ayədə qeyd olunan yüksək xüsusiyyətlərə malik olan möminləri misal gətirir:

«Ey iman gətirənlər! Sizdən hər kəs dinindən dönsə, bilsin ki, Allah onun yerinə elə bir tayfa gətirər ki, Allah onları, onlar da Allahı severslər. Onlar möminlərə qarşı mülayim, kafirlərə qarşı isə sərt olar. Allah yolunda vuruşar və heç kəsin tənəsindən qorxmazlar. Bu, Allahın lütfüdür, onu istədiyinə verər. Allah (lütfü ilə) genişdir, biləndir!» («Maidə» surəsi, 54).

Nəfsi təmizə çıxarmamaq

Səhvsiz olmaq ilahi bir xüsusiyyətdir və yalnız Allaha məxsusdur. Quranda hətta ən yüksək imana və əxlaqa sahib olan peyğəmbərlərin müxtəlif səhvlərindən bəhs edilir. Möminlərin də belə səhvlərdən və günahlardan çəkinməsi məsləhət görülür. Quranın bir çox yerində peyğəmbərlərə və bütün möminlərə Allahdan bağışlanma diləmələri əmr edilir. Həmçinin Quranda iman gətirənlərin bilərəkdən və ya bilmədən günah edə biləcəkləri də bildirilir. Belə bir hal hətta insanın Allah qarşı-sındakı acizliyinin, hər bir mövzuda, o cümlədən günah sahibi olmamaq, Allahın əmr və qadağalarını yerinə yetirmək kimi mövzularda da Allaha möhtac olduğunun bir göstəricisidir.

Möminin vəzifəsi isə həmin səhv və günahını müəyyən etdiyi zaman peşman olub bundan çə-kinmək, tövbə və istiğfar (Allahdan bağışlanma) edərək, eyni günahı yenidən etməməyə diqqət ye-tirməkdir. Yoxsa özünü səhvsiz, günahsız göstərmək, təmizə çıxarmaq deyil... Çünki belə bir davra-nış Allahın sevmədiyi davranışdır:

«Onlar kiçik günahlar istisna olmaqla, böyük günahlardan və rəzil işlərdən çəkinərlər. Həqiqətən, sən Rəbbin çox bağışlayandır. Sizi torpaqdan yaradan da, siz analarınızın bətnlərində rüşeym halında olanda da, sizi ən gözəl tanıyan Odur. Özünüzü təmizə çı-xartmayın. O, Allahdan qorxub pis əməllərdən çəkinənin kim olduğunu ən gözəl bilən-dir!» («Nəcəm» surəsi, 32).

Özünü təmizə çıxarmağa çalışmaq cəhdinin səbəbi insanın başqa insanlar arasında özünü səhvsiz və qüsursuz göstərərək ucaltmaq istəməsidir. Halbuki bunu edən bir insan nəinki yüksək yer əldə edir, hətta tam əksinə, Allahın dərğahında və möminlərin nəzərində alçalır, açıq-aşkar olmasa da, müəyyən bir mənada tanrılıq iddiasında olduğu üçün əsl möminlərin qəlbinə sıxıntı verir və on-ları narahat edir. O, möminləri aldadıb onların gözündə qiymət və üstünlük qazandığını güman etdi-yi halda, aciz və idarəedilən bir varlıq olduğunu dərk edə bilmir. Bir müddət sonra özü də həqiqətən qüsursuz olduğuna inanır və gündən-günə onu daha da alçaldan davranışlara təhrik edir.

Özünü təmizə çıxaran insan özünü günahsız gördüyü üçün Allahdan bağışlanma diləməyə, Allaha yalvarıb Ondan əfv diləməyə lüzum görmür. Öyünən, təkəbbürdən əziyyət çəkən bir insan olur. Özü özünə quyu qazır.

Səmimi bir mömin isə öz acizliyini, qüsurlunu bildiyi üçün daim Allahdan bağışlanma diləyir, Allahın rəhmətini və rızasını qazanmağı umur. Bu halda Allah da onun qüsurlarını örtür, günahları-nı bağışlayır, onu həqiqi mənada təmizləyir, üstün bir mövqeyə gətirir:

«Özlərini təmizə çıxaranları görmürsənmi? Xeyr. Allah istədiyini təmizə çıxardar və onlara xurma çərdəyindəki nazik tel qədər zülm olunmaz!» («Nisa» surəsi, 49).

Sevilən şeyləri Allah yolunda sərf etmək

Səmimi və ixlaslı şəkildə, Allahın rızasından kənar heç bir məqsəd və əvəz güdmədən infak etmək, yəni Allah yolunda mal-dövlət sərf etmək imanın göstəricisidir. Allah yolunda mal-dövlət sərf edən möminlər bir çox ayələrdə mədh edilmiş və müjdələnmişlər. Lakin «Ali-İmran» surəsinin 92-ci ayəsində Allah yolunda mal-dövlət sərf etməklə bağlı çox incə və mühüm bir meyar verilmişdir: «Sevdiyiniz şeylərdən (haqq yolunda) sərf etməyincə savaba çatmazsınız». Ayədə belə buyrulur:

«Sevdiyiniz şeylərdən (haqq yolunda) sərf etməyincə savaba çatmazsınız. Şübhəsiz ki, Allah xərclədiyiniz hər bir şeyi biləndir!» («Ali-İmran» surəsi, 92).

İnsanın bir adama və ya bir şeyə verdiyi dəyər onu əldə etmək üçün fəda etdiklərinin ölçüsü ilə düz mütənasibdir. Əgər insan bəzi şeyləri fəda etmirsə, deməli, həmin şeylər onun üçün qiymətlidir. Heç nə Allahın rızasından və rəhmətindən daha qiymətli olmadığı üçün əsl mömin bütün bunları əldə etmək üçün malik olduğu hər bir şeyi haqq yolunda verə bilər. Bunu etməməsi onun sevgi və bağlılıq hissi duyduğu bəzi dünyəvi şeyləri Allahın razılığından üstün tutması anlamına gələ bilər. Bu halda da ayənin bildirdiyi kimi, əsla yaxşılığa çatmaz.

Ola bilər ki, bir insan Allah yolunda çox şey sərf etsin, böyük xidmətlər göstərsin, daim ibadət etsin və yaxşı dini biliyə sahib olsun. Lakin lazım olduğu zaman sevdiyi bir şeydən ayrılı və onu Allah yolunda sərf edə bilmirsə, bu, imanla əlaqəli olan zəiflik və çox böyük qəbahətdir. Çünki həmin şeyi Allah rızasından üstün tutur. Onun əməli nə olursa-olsun, bu insan işin məğzini dərk etməmiş, əvvəlcədən yaxşı işlər gördüyünü güman etdiyi bütün əməlləri heç olmuşdur.

Əvvəlki fəsillərdə sevginin yalnız Allaha duyulması, sevilən digər şeylərin və insanların isə yalnız Allahın təcəllası olduğu üçün Allahın da onları sevməsi səbəbindən Allahın razılığını əldə etməkdən ötrü sevilməli olduqlarını qeyd etmişdik. Allahın dərgahında qəbul edilən yeganə sevgi forması da elə budur. Belə olan halda insan onsuz da sevdiyi, sahib olduğu şeyləri həmişə və heç tərəddüd etmədən sevərək fəda edir. Onun sevgisi Allah üçün olduğundan heç bir şey də itirmir. Çünki hər bir yer Allahındır. Allah insana onun şah damarından daha yaxındır. Mömin heç bir şey itirmədiyi kimi Allahın dilədiyi tərzdə davrandığı üçün Allahın daha böyük sevgi və ikramına nail olur. Əlindən gedən hər hansı bir şey üçün məyus olmaz, əksinə, daha çox sevinər. Əsl mömin davranışı da elə budur.

Halbuki insan sevdiyi şeyi və ya insanı Allahla əlaqəsi olmayan ayrı bir varlıq kimi sevirə, onları Allaha şərik qoşmuş, büt halına gətirmiş sayılır. O, kəs həmin şeyi Allah yolunda sərf etmək lazım olduğu zaman, Allahın əmrələrinə tabe olub bunu edərsə, o, öz cahilliyi və hərissliyi ucbatından içinə düşdüyü bu şirkdən Allahın diləməsi ilə təmizlənə bilər. Sonda da müsbət nəticə əldə edib Allahın rəhmətini qazanar.

Bəyənilməyən bir şeyi Allah yolunda sərf etməmək

Bütün ibadətlərdə olduğu kimi, Allah yolunda mal-dövlət sərf edərkən də həmin ibadətin hikmətinin yadda saxlanması çox vacibdir. Allah yolunda mal-dövlət sərf etmək möminlər üçün mənəvi bir təmizlənmə vasitəsidir. İnsan sevdiyi, qiymət verdiyi şeyləri yalnız Allah rızası üçün, Onun razılığını qazanmaqdan ötrü fəda edərsə, yalnız o zaman sərf etdiyinin Allah dərgahında bir mənası və qiyməti olur. Beləliklə, mömin Allahın rəhmət və razılığını dünyadakı heç nəyə dəyişməyəcəyini, bu yolda hər şeyini fəda edə biləcəyini sübut etmiş olur. Mömin insan bu şəkildə davranaraq Al-

lahın razılığını və rəhmətini qazanmağa məcburdur, onun buna ehtiyacı var. Allahın isə heç bir şeyə ehtiyacı yoxdur. Bu mövzu ilə bağlı bir ayədə belə bildirilir:

«Ey iman gətirənlər! Qazandığınız və sizin üçün torpaqdan yetişdirdiyimiz şeylərin yaxşılarından sərf edin! Ancaq göz yumaraq aldığınız pis, yaramaz şeylərdən vermək fikrində olmayın! Bilin ki, Allahın heç bir şeyə ehtiyacı yoxdur. O, hər cür şükrə layiqdir!» («Bəqərə» surəsi, 267).

Məlum olduğu kimi, Allah yolunda sərf etmək üçün xoşu gəlməyən, başından etmək, özündən uzaqlaşdırmaq üçün fürsət axtarılan, hətta həqarətlə baxılan şeyləri vermək ayədə qadağan edilmişdir. Zahirən Allah yolunda sərf etmək məqsədilə belə bir hərəkət etmək insana Allahın dərğahında heç nə qazandırmaz. Buna görə də yuxarıdakı ayədə bildirilən və Quranın əsasına zidd olan bu səhv düşüncədən çəkinmək lazımdır.

Xəsislik etməmək, var-dövləti yığıb toplamamaq

Quran əxlaqından uzaq olan cəmiyyətlərdə bir nəfəqə (sədəqə) vermək anlayışı geniş yayılmışdır. Həmin anlayışa görə, vicdanını rahat etmək üçün insan öz mal-dövlətindən az miqdarını sədəqə olaraq verir. Beləliklə də böyük bir dini vəzifəni yerinə yetirmənin rahatlığı ilə malının yerdə qalan böyük bir hissəsini əlində saxlayır. Halbuki Quranda bunun yanlış davranış olmasına açıq şəkildə diqqət yetirilir. Ayələrdə belə buyrulur:

«İndi gördünmü dönəni, bir az verib qalanına xəsislik göstərni?» («Nəcm» surəsi, 33-34).

Allahın Quranda bildirdiyi infak, yəni Allah yolunda mal-dövlət sərf etmək ibadəti isə tamamilə fərqlidir. Qurana görə, nəfəqədəki ölçü **«Ehtiyacınızdan artıq qalan»** kimi göstərilir («Bəqərə» surəsi, 219). Bu, Allahı hər kəsə fərz qıldığı bir hökmdür. Ayə belədir:

«...Allah yolunda nəyi paylamalı (infak etməli) olduqlarını soruşanlara isə de: «Ehtiyacınızdan artıq qalanını paylayın!» Allah sizə Öz ayələrini bu cür bildirir ki, bəlkə fikirləşəsiniz» («Bəqərə» surəsi, 219).

Həmin hökmə riayət etməyən insanın itirdiyi yalnız az əcr qazanmaq deyil, bu insan eyni zamanda Allahın sevmədiyi bir davranışı etməklə axirət baxımından böyük bir məsuliyyət daşıyır. Çünki ehtiyacdən artıq qalanı əlində saxlayan bir insan Allahın qəti olan bir hökmünü inadla yerinə yetirmir. Xəsislik etməkdə və əslində tamamilə Allaha aid olan, Allahın insana bir sınaq olaraq verdiyi və nəfəqə verməsini bildirdiyi malı haqsız olaraq gizləyir. Allah inkarçılara xas bu davranışı göstərən insanları Quranda belə tərif edir:

«O kəslər ki, özləri xəsislik etməklə bərabər, başqalarını da xəsisliyə təhrik edir və Allahın Öz lütfündən bəxş etdiyi nemətləri gizlədirlər. Biz kafirlər üçün alçaldıcı əzab hazırlamışıq!» («Nisa» surəsi, 37).

Quran ayələrində, sanki kimsə ondan istəyəcək qorxusu ilə Allahın verdiyi malı və nemətləri gizləyən insanların axirətdəki ağır aqibətləri belə bildirilmişdir:

«Ey iman gətirənlər! (Yəhudi) alimlərindən və (xaçpərəst) rahiblərindən çoxu insanların mallarını haqsızlıqla yeyir və onları Allah yolundan döndərirlər. Qızıl-gümüş yığıb onu Allah yolunda xərcləməyənləri şiddətli bir əzabla müjdələ! O gün yığıqları qızıl-gümüş cəhənnəm atəşində qızdırılıb alınlarına, böyürlərinə və kürəklərinə dağ basılacaq: «Bu sizin özünüz üçün yığıb saxladığınız mallardır. Yığıdığınız mal-dövlətin (əzabını, acısını) dadın!» - deyiləcəkdir!» («Tövbə» surəsi, 34-35).

«O kimsə ki, mal yığıb onu dönə-dönə sayar. Və elə zənn edər ki, mal-dövləti onu əbədi yaşadacaqdır. Xeyr! O mütləq Hütəməyə atılacaqdır! Sən nə bilirsən ki, Hütəmə nədir?! O, Allahın yanar odudur» («Huməzə» surəsi, 2-6)».

Əlbəttə, bir mömin bu ayələrdə göstərilən ölçüdə xəsislik edə və ya mal yığa bilməz. Burada diqqət edilməli məqam xəsislik və ya mal-mülk yığmağa insanların meyl etməsidir. Ola bilər ki, in-

san malının böyük bir hissəsini Allah yolunda sərf etsin. Lakin ehtiyacından artıq olan çox az hissəsini özünə ayırmağa və ya gələcəyi üçün saxlamağa təbii baxırsa, yuxarıdakı ayələrdə bildirilən düşüncəyə meyl etmiş olur. Çünki xəsisliyin və mal yığmağın əsasını təşkil edən səbəblər gələcək üçün narahatlıq, kasıblıq qorxusu, bu dünyanı axirətdən üstün tutmaq kimi təlaşlardır. Bu təlaşların səbəbi isə Allaha olan etibarın zəif olması və təvəkkülün az olmasıdır. Təvəkkül etməmək də iman zəifliyindən irəli gələn mühüm problemdir. Göründüyü kimi, çox kiçik, əhəmiyyətsiz hesab edilən çatışmazlıqların kökündə çox mühüm qüsurlar dayana bilər. Allahın digər hökmlərini qorumaqda olan qüsurlar kimi nəfəqə mövzusunda bu qüsurlar da insanın həqiqi iman halını, ixlas və səmimiyyət dərəcəsini göstərir. Əsl mömin kiçik mənfəətlərə tamah salaraq dünyada və axirətdə böyük bir itki verməkdən qorxub-çəkinməli və Allahın bu hökmünü diqqətlə yerinə yetirməlidir.

İsraf etməmək

Allahın verdiyi nemətin dəyərini qiymətləndirə bilməmək, verilən nemətlərdən istifadə edərkən və ya onları sərf edərkən şüursuz hərəkət etmək israfa səbəb olur. Allah bu mövzuda insanlara belə xəbərdarlıq edir:

«...İsraf edərək sağa-sola da səpələmə! Həqiqətən, (malını əbəs yerə) sağa-sola səpələyənlər şeytanların qardaşlarıdır. Şeytan isə Rəbbinə qarşı nankordur!» («İsra» surəsi, 26-27).

Nemətin qiymətini bilməmək, onun haqqını verməmək Allahın lütf və ikramına qarşı nankorluq etmək deməkdir. Ayədə bildirildiyi kimi, nankorluq şeytanın əsas xüsusiyyəti olduğuna görə israf edərək nankorluq edənlər də şeytana tabe olur, onun qardaşı kimi olurlar. Nemət insanın şükürünü daha da artıracağı halda, onu boş yerlərə sərf etmək neməti verən Allahu qiymətləndirməmək deməkdir. Bunun axirətdəki əvəzi isə Allahın cənnətindən, rəhmətindən və nemətlərindən uzaq qalmaq deməkdir.

Cənnət Allahın sonsuz nemətləri ilə zəngin olan möhtəşəm bir yerdir. Lakin hələ bu dünyadakı nemətlərə etinasız yanaşan, onların qiymətini bilməyən, Allaha lazımınca şükür edə bilməyən insanın cənnət nemətlərini haqqı ilə qiymətləndirib Allahu uca tutması da mümkün deyildir. Cənnəti qazana bilmək üçün insan ən əvvəl bu dünyadakı yüksək əxlaqı əldə etməlidir. Hədsiz israfçılıq halları ilə yanaşı, ən kiçik məsələlərdə israfçılıq etmək, nemətlərə xor baxmaq, ziyan vurulmasına səbəb olmaq, bunu bildiyi halda həmin zərərin qarşısını alacaq tədbirlər görməmək kimi hərəkətlər də nemətə nankorluq etmək mənasına gəlir. Mömin daha çox nəzərdən yayınan belə israfçılığa diqqətli olmalı və Allaha nankorluq, hörmətsizlik etməkdən çəkinməlidir. Allah insanların Onun sonsuz nemətlərindən israf etməmək şərti ilə ən gözəl şəkildə istifadə etməsini istəyir:

«Ey Adəm oğulları! Hər ibadət vaxtı gözəl libaslarınızı geyin, yeyin-için, lakin israf etməyin, çünki Allah israf edənləri sevməz!» («Əraf» surəsi, 31).

Mal-dövləti özünü göstərmək xatirinə xərcləməmək

Allahın razı qalmadığı bir davranış da mal-dövləti özünü göstərmək naminə xərclənməsidir. Özünü camaata göstərmək məqsədilə xərcləmək inkarçılara xas olan bir xüsusiyyətdir:

«Öz mallarını xalqa göstərmək xatirinə xərcləyənləri, Allaha və axirət gününə inanmayanları da Allah sevməz. Şeytanla yoldaşlıq edənlərin yoldaşı necə də pisdir!» («Nisa» surəsi, 38).

Lakin mömin də bu səhvlərdə özündən razı olmamalı, malı xərcləyərkən şüuraltı da olsa, niyyətində Allah rızasından kənar məqsədlərin, ümidlərin qarışmamasına diqqət etməlidir. Mömin «xərcləmədi, az verdi deməsinlər», «məzəmmət etməsinlər», «canını və malını satmış iman sahibi desinlər», «ən çox xərcləyən desinlər», «ən üstün imana sahib olan desinlər», «daha çox etibar etsinlər, sevsinlər və hörmət etsinlər», «yer, vəzifə, imkan versinlər» kimi şeytani təlqinlərin hiss et-

mədən niyyətinə qarışib əməlini şirkə çevirməsinə, axirəti üçün təhlükə yaratmasına əsla imkan verməməlidir.

Boş danışmamaq

Boş danışmaq Allahın xatırlanmadığı, Allah rızasının nəzərə alınmadığı, insanın axirəti üçün heç bir faydası olmayan danışıklardır. Cahil insan vaxtının böyük bir hissəsini heç bir faydası olmayan və ruha da əziyyət verən boş danışıklara sərf edir. Bir yerə toplandıqda boş danışıklarla insanların vaxtını almaq şeytanın ən böyük hiylələrindən biridir. Bu yolla şeytan insanları Allahı xatırlamaqdan uzaqlaşdırmaq, onların Allahın varlığının dəlilləri olan saysız-hesabsız ayə və möcüzələri görmələrinə, yaradılışlarının məqsədini düşünmələrinə mane olmaq və axirət üçün istifadə edəcəkləri qiymətli vaxtlarını boş yerə sərf etdirmək istəyir.

Şeytan insanların sosial təbəqələrinə, mədəniyyət və zəka səviyyələrinə əsaslanaraq, onların nəfs və həvəslərinə ən çox uyğun olan mövzuları təlqin edir və daim boş danışıklara sövq edir. Məsələn, olduqca aşağı mədəni səviyyəyə malik olan insanlar arasında daha çox onların öz sözləri ilə desək, **«yarış sevgisi», «cavanlıq sevgisi», «uşaq, yemək və ev sevgisi»** adlandırılan mövzuları önə çəkir. İş dünyasını əhatə edən hər növ ticari və iqtisadi, birja, sələm, faiz kimi digər mövzular insanların bütün gündəlik həyatlarında onların vaxtını alan məsələlərdir. Özünü ziyalı, intellektual, mədəni göstərmək istəyən bir qrup insan da öz aralarında müxtəlif siyasi, sosial mövzularda, bu günə qədər heç bir konkret faydası olmayan müzakirə və danışıklarda vaxtlarını boş yerə sərf edir, bununla da çox mühüm məsələləri həll etdiklərini zənn edirlər. Çox vaxt televiziyaadakı dəyirmi masalarda heç bir nəticə əldə edə bilməyəcəklərini və bunların mənasız olduğunu bildikləri halda, saatlarla yalnız özlərini nümayiş etdirmək, özlərini cəmiyyətə və ətrafındakılara düşünən, problemləri həll edən insanlar kimi göstərmək məqsədilə müzakirələr aparırlar. Yüksəlməyə, irəli keçməyə çalışaraq müxtəlif məqsədlərinə çatmağa can atırlar. Din mövzusu ilə bağlı müzakirələri zamanı bəziləri həmin boş və məqsədsiz danışmaq mühitini dinə qarşı təzyiqlənmək, kin və nifrətlərini bildirmək üçün fürsət sayırlar. Allah Öz ayələrində bu davranışlardan belə bəhs edir:

«İnsanlar içərisində eləsi də vardır ki, nadanlılığı üzündən Allah yolundan döndərmək və bu minvalla onu məsxərəyə qoymaq üçün mənasız sözləri satın alar. Məhz belələrini alçalıcı bir əzab gözləyir» («Loğman» surəsi, 6).

Boş danışmaq inkarçıları fərqləndirən xüsusiyyət olduğu kimi, boş danışıklara məhəl qoymamaq, bundan narahat olmamaq da möminlərə xas olan xüsusiyyətdir:

«O kəslər ki, yalan yerə şahidlik etməz, faydasız bir şeylə rastlaşdıqları zaman onlardan üz çevirib vüqarla keçər» («Furqan» surəsi, 72).

«Onlar boş bir söz eşitdikləri zaman ondan üz çevirib: «Bizim əməllərimiz bizə, sizin əməlləriniz də sizə aiddir. Sizə salam olsun! Biz cahilləri istəmirik!» - deyirlər» («Qəsəs» surəsi, 55).

Şeytan hər bir azğın mövzuda olduğu kimi, Qurandan kənar cahil vərdişləri də məqbul örtüklər altında möminlərin həyatına daxil etməyə çalışacaq, möminlərin boş olduqları vaxtın gəlməsini gözləyəcək. Buna görə də mömin hər zaman ayıq-sayıq olmalı, belə vəziyyətlə qarşılaşdığı zaman aldanmamalı dərhal Allahın xatırlandığı şəraiti təmin etməlidir. Mömin inkarçıların cəhalət, ağılsızlıq, boş danışmaq kimi kiçik və bəsit olmağın göstəricisi olan vərdişlərini və əxlaq xüsusiyyətlərini heç bir zaman özünə yaraşdırmamalıdır.

Cənnətdə möminin ruhunu sıxıb narahat edən hər bir əziyyət kimi boş danışığın da olmaması çox böyük bir nemətdir:

«Rəhmanın Öz bəndələrinə vəd etdiyi və onların görmədiyi Ədn cənnətlərinə. Onun vədi mütləq yerinə yetəcəkdir. Onlar orada boş (lağlağı) söhbətlər deyil, ancaq: «Salam!» eşidirlər. Ruziləri də səhər-axşam oradadır» («Məryəm» surəsi, 61-62).

Boş və lüzumsuz şeylərdən üz çevirmək

Möminlər boş və mənasız danışıqlara məhəl qoymadıkları kimi, axirətləri üçün heç bir faydası olmayan, hətta onlara zərər verəcək boş işlərə də vaxtlarını sərf etməzlər. Möminlərin bu xüsusiyyəti ayədə belə bildirilir:

«Onlar lağlağıdan tamamilə üz döndərənlərdir» («Muminun» surəsi, 3).

Allahın rızasının nəzərə alınmadığı hər bir iş Quranda bildirilən həmin lüzumsuz işlərə aiddir. İnsan hətta Quranda əmr edilən ən mühüm ibadəti də Allahın rızasından kənar, vərdiş olduğu və həmin anda ona asan gəldiyi üçün, əsas, lakin ona çətin olan bir işdən yaxa qurtarmaq üçün və ya həminin etdiyi bir iş kimi edərsə, bu, lüzumsuz ola bilər.

Möminlərin Quranda müəyyən edilmiş və gündəlik həyatlarında yerinə yetirəcəkləri müxtəlif fərz ibadətləri var. Bunların xaricində qalan vaxtını mömin İslam üçün ən faydalı, Allahın ən çox razı qalacağı işlərlə məşğul olmağa, özünü həmin işlərdən maksimum faydalanacaq şəkildə inkişaf etdirməyə sərf etməlidir.

Kəşf etdikləri əhəmiyyəti baxımından yerinə yetirilən işlərin ardıcılığına fikir verilməlidir. Müəyyən vaxtlarda yerinə yetirilməli işlərin başqa vaxta təxirə salınması və vaxt itkisinə səbəb ola bilər. Çünki həmin işlər ola bilsin ki, o anda ən zəruri və əsas olan işlərdir. Bütün bu səbəblərdən mömin cahillərin bütün həyatları boyunca vaxt sərf etdikləri boş işlərlə maraqlanmamağı kifayət hesab etməməli, yerinə yetirdiyi saleh əməllərə nəfsinin qarışmamasına, hər zaman Allah rızasının daha çox qazanmasına səbəb olan işləri üstün tutmağa diqqət yetirməlidir (bax: «Bir işi bitirdikdən sonra başqa işə başlamaq» hissəsi).

Namazda huşuda olmaq

Hər gün müəyyən vaxtlarda nizamlı şəkildə yerinə yetirilməsi fərz sayılan ibadətlər var. Lakin həmin ibadətlərin daim yerinə yetirilməsini möminlər yalnız vərdiş halını alan ibadətlər qismində nəzərdən keçirməməlidirlər. Tam əksinə, Allah üçün yerinə yetirdiyi bu ibadət möminə hər dəfə yeni həyəcan və şövq verməlidir. Namaz da bu şəkildə daim yerinə yetirilən ibadətlərdəndir. Quranda möminlərin namazlarını huşu ilə qıldıklarını bildirilir:

«Həqiqətən, möminlər nicat tapmışlar! Onlar namazlarında müti olub Ona boyun əyərlər!» («Muminun» surəsi, 1-2).

Huşuda olmaq hər şeyi unudaraq ruhən və cismən yalnız Allaha itaət etmək mənasına gəlir. Bir insanın namazda yaşayacağı ruh halı da elə budur.

Şüursuz, düşünülmədən, qeyri səmimi olaraq Allaha yönələrək yerinə yetirilən ibadətlər, ola bilsin ki, Allah dərgahında heç bir qiyməti olmasın. İnsanın yerinə yetirdiyi ibadət onun Allaha olan yaxınlığını, təqvasını (Allah qorxusunu) artırır, təfəkkür və mənəviyyatını inkişaf etdirir, əxlaqını gözəlləşdirir və həmin insanı mənfi əməllərdən çəkindirirsə, o zaman Allahın bu ibadətdən razı qalacağına ümid etmək olar.

Yalnız axirətini düşünən, dünyanın əsl mahiyyətini dərk etmiş ağıllı mömin sonsuz əzabdan xilas olmaq və cənnətdə daha yüksək dərəcələr əldə edə bilmək üçün etdiyi hər bir işi sonsuz həyatına təsir edəcək səbəb kimi görür. O, əlinə keçən, qarşısına çıxan əcr fürsətlərini buraxmır. Həmin fürsətləri şüurlu şəkildə qiymətləndirir. Bunun nəticəsində də o, ayədə bildirildiyi kimi, səadətə qovuşar.

Quran oxunanda susaraq onu dinləmək

«Quran oxunan zaman onu dinləyin və susun ki, sizə rəhm olunsun!» («Əraf» surəsi, 204).

Ayədə qəti şəkildə ifadə edildiyi kimi, Quran oxunarkən susaraq onu dinləmək yalnız gözəl bir davranış forması deyil, eyni zamanda Allahın fərz qıldığı əməldir. Ayənin ardında da ifadə edildiyi kimi, bu əmrə göstərilən diqqət möminlərə rəhm olunmasına səbəb ola bilər.

Quran Allahın sözüdür. Buna görə də Allaha göstərməli olan haşyət, yəni qorxu dolu hörmət Allahın sözünə qarşı da göstərməlidir. Bu hörmətin ilk mərhələsi isə Allahın sözünü eşitdiyi zaman susub, o sözə qulaq asmaqdır. Quran istər ərəb, istərsə də türk dilində və ya başqa dillərdə oxunduğu zaman ona həmin hörmətin göstərilməsi əsas şərtidir.

Hər insanın fərqli işlərlə məşğul olduğu və heç kimin dinləmədiyi bir şəraitdə xəbər vermədən Allahın ayələrini oxumaq, insanların istəmədən bu ayənin hökmünə tabe olmalarına səbəb ola bilər. Buna görə də lazım olan şəraiti yaratmadan, Allah kəlamını oxumaq məqbul davranış deyil.

Hər insan bir işlə məşğul olduğu və heç kimin dinləmədiyi halda, Quranın kaset və ya radiodan oxudulması bəzi cahil dairələrin nəzərində mühüm bir ibadət və təqva əlaməti sayılır. Halbuki Quran hörmətlə, hər bir kəlməsi qəlbən diqqətlə dinlənəcək, yadda saxlanılacaq, üzərində düşünü- lüb nəsihət alınacaq və yerinə yetiriləcək «üstün və şərəfli» sözdür.

Quran oxuyarkən şeytandan

Allaha sığınmaq

Allah bir sınaq olaraq şeytanı insanların düşüncələrinə gizli təlqinlər edən xüsusiyyətdə yaradıb. Bu təlqin də insanların iman dərəcələrinə görə dəyişir. Şeytanın inkarçılar qarşısında hər istədiyini etdirəcək bir qüvvəsi olduğu halda, səmimi möminlərin imanına zərər verə biləcək heç bir qüvvəsi və təsiri yoxdur («Hicr» surəsi, 39-40). Lakin şeytanın Allahın xalis qullarını azdırmaq qabiliyyətinə tam malik ola bilməsədə, o, insanların nəzərlərini yayındırmaq, unutqanlıq vermək, diqqətlərini toplamağa imkan verməmək kimi zərərlər verməyə çalışır. Şübhəsiz ki, şeytanın təsiri ilə hərəkət edən insanlar öz sözləri, danışmaları, davranış və hərəkətləri ilə möminləri narahat edirlər. Bunun kimi şeytan da özünün görünməzliyi ilə bu cür narahatlığı verməyə çalışır. Bununla da şeytan möminlərin düşüncələrini məşğul edib diqqətlərini yayındırmaqla onların xeyirli əməllərinə mane olmaq istəyir.

Şeytanın bəhs etdiyimiz bu üsulla çatmaq istədiyi məqsədlərdən biri də möminlərin Allahın sözü olan Quranı oxuyub dərk etmələrinin və ondan gözəl şəkildə istifadə etmələrinin qarşısını almaqdır. Çünki möminlər Quran vasitəsilə ən doğru yolu tapır, şeytanın yeganə məqsədi isə möminləri doğru yoldan azdırmaqdır. Buna görə də şeytan onların Quranı dərk etməmələrini, səhv anlama- larını, hətta mümkün olduğu qədər Qurandan uzaqlaşmalarını arzulayır.

Allah şeytanın bu hərəkətinin müqabilində möminin Ona sığınmasının vacib olduğunu bildirmiş və bunu bir hökm kimi möminlərə fərz qılmışdır:

«Quran oxumaq istədiyən zaman məlun şeytandan Allaha sığın!» («Nəhl» surəsi, 98).

Allah Ona inanıb güvənərək belə davranan insanlara şeytanın heç bir zərər verə bilməyəcəyini sonrakı ayədə aşağıdakı kimi bildirir:

«Həqiqətən, iman gətirib yalnız öz Rəbbinə təvəkkül edənlərin üzərində şeytanın heç bir hökmü yoxdur!» («Nəhl» surəsi, 99).

Xəsislik və həsəd

hisslərindən uzaq olmaq

İman gətirmiş insan digər insanlardan üstün davranışa malik olur. Lakin bu onun imtahanının sona çatması demək deyil. Möminin də bütün insanlar kimi nəfsi var.

Allah imtahanın bir zərurəti kimi ona günahlardan və pis əməllərdən çəkinməsinə ilham etdiyini Quranda bildirmişdir («Şəms» surəsi, 8). Paxıllıq, həsəd kimi mənfi əxlaq xüsusiyyətləri də günahlara daxildir və bu, bütün insanların nəfslərində var:

«...Ancaq nəfslərdə xəsislik həmişə mövcuddur. Əgər siz yaxşı dolanıb (dava-dalaşdan, kobud rəftardan) çəkinsəniz bu sizin üçün daha yaxşı olar. Şübhəsiz ki, Allah etdiyiniz hər bir işdən xəbərdardır!» («Nisa» surəsi, 128).

Qısqanclıq başqasında olan bir şeyin onda olmamasından, başqasının bacardığı bir işi özünün bacarmamasından, başqasının aldığı qiymət və tərifini özünün almamasından və buna bənzər hallardan irəli gələn mənfi bir hissdır. Mal-mülk, gözəllik, zənginlik, dünya və ya axirətlə əlaqədar olan dərəcələr və Allahın öz qulları arasında payladığı buna bənzər hər bir maddi və mənəvi nemətlər qısqanclığa səbəb ola bilərlər:

«Yoxsa onlar Allahın Öz nemətindən bəxş etdiyi şeyə görə insanlara həsəd aparırlar? Halbuki Biz İbrahim övladına da kitab və hikmət vermişdik və onlara böyük mülk bəxş etmişdik» («Nisa» surəsi, 54).

Möminlər imtahan məqsədilə ilham olunan belə mənfi xüsusiyyətlərdən xilas olmaq üçün öz nəfsləri ilə daim mübarizə aparır, nəfslərini təmizləyirlər. Mömin qısqanclıq hissinə səbəb olacaq hər bir hadisədə Qurana uyğun şəkildə davranır. Yəni hər şeyin Allaha aid olduğunu, hər şeyin Allahın diləməsi ilə baş verdiyini, Allahın dilədiyini seçdiyini, dilədiyinə istədiyi neməti verdiyini, seçimin və qərarın yalnız Ona aid olduğunu bilir. Rəbbimizin hər şeyi ən gözəl və xeyirli şəkildə yaratdığını, dünyada verilən hər bir nemətin insanlar üçün bir sınaq vasitəsi olduğunu, gediləcək əsl yerin axirət olduğunu, Allah dərgahındakı qiymətin təqvadən asılı olduğunu dərk edərək yaşayır.

Qısqanclıq təkəbbür və xudbinliyin, nəfsi tanrı hesab etməyin təbii nəticəsidir. Buna görə də qısqanclıq şeytanın ən xarakterik xüsusiyyətidir. İblisin Allaha üsyan edib inkarçılardan olmasının səbəbi də xudbinliyinə görə Hz.Adəmin üstünlüyünü qısqanması olmuşdur.

Şeytanın bu xüsusiyyəti onun ardınca gedən müşriklərin və münafıqların simasında geniş şəkildə əks olunur. Qısqanclıq müşriklər arasında gündən-günə artaraq bunun daha sonrakı mərhələsi olan həsəd hissəsinə çevrilir, bununla da onların bütün hərəkət və davranışlarına təsir edir və nəticədə, onlar şeytanın insanlar arasındakı təmsilçilərinə çevrilirlər. Buna görə də Allah həsəd aparıcıların mənfi əməllərindən qorunmaları üçün möminlərin Ona sığınmalarını əmr edir:

«De: «Pənah aparıram sübhün Rəbbinə... paxıllığı tutanda paxılın şərinə!» («Fələq» surəsi, 1-5).

Salam verildikdə eyni dərəcədə və ya daha üstün tərzdə almaq

Salam vermək möminlərin bir-birinə ən gözəl dilək və istəklərini təqdim etmə formalarından biridir. Cənnətə daxil olarkən möminlər salamla qarşılanar və cənnətdə də bir-birləri ilə salamlışırlar. Salam verən bir insanın həmin salama daha gözəl şəkildə və ya ən azı eyni dərəcədə cavab verməsi fərzdirdir:

«Sizə salam verildiyi zaman onu daha gözəl alın və ya (eynilə sahibinə) qaytarın! Şübhəsiz, Allah hər şeyi hesaba alandır» («Nisa» surəsi, 86).

Cahillərin anlayışında isə verilən salamı almamaq, eşitməməzlik kimi davranışlar özünü qarşı tərəfdən üstün göstərmək anlamına gəlir. Sosial vəziyyəti baxımından özündən aşağı hesab etdiyi insanları əzmək, onlara həddini bildirmək kimi çirkin niyyəti özündə ehtiva edən bu cür davranışlara tez-tez rast gəlinir. İslamda və möminlər arasında isə belə bir üstünlük anlayışı və qiymətləndirmə forması yoxdur. Kim olursa-olsun, ona verilən salamı almaq hər bir mömin üçün Quranda bildirilən bir əmrdir.

Evə daxil olanda salam vermək

Quranda həyatın hər bir anında, hər bir kiçik və böyük hadisədə Allahla sıx əlaqədə olmağa və daim axirəti xatırlamağa əsaslanan iman anlayışı göstərilir. Quranda həmçinin peyğəmbərlərdən misal gətirildiyi zaman bir çox yerdə onların hər zaman Allaha sığınan və axirəti xatırlayan insanlar olduqlarından bəhs edilir. Ən əhəmiyyətli və fəvqəladə hadisələrdə, eləcə də yalnız çətinliklərlə üzləşdikdə və ya sıxıntıya düşdükdə Allahı və axirəti xatırlayıb, gündəlik həyatda qarşılaşılan hadisələrdə qəflət içində olmaq kimi bir anlayış Quranın ruhuna tamamilə ziddir. Möminin hər anı, hər bir halı, etdiyi hər bir işi başına gələn hər bir hal-qəziyyə onun Allaha yaxınlaşması, əxlaqını gözəlləşdirməsi, savabını artırması üçün verilmiş fürsətdir. Quranda bir möminin həyatının hər anında bunu necə edəcəyi ilə bağlı bir çox misallar verilmişdir. Bunlardan biri də möminlərin evə daxil olarkən salam verərək gözəl əxlaq nümayiş etdirməsidir:

«...Evlərə daxil olduğunuz zaman bir-birinizi Allah dərgahından bərəkət və xoşluq diləyən bir salamlarla salamlayın. Allah ayələri sizə belə izah edir ki, düşünüb daşınasınız!» («Nur» surəsi, 61).

Ayənin sözləri ilə desək, düşünülsə və həmin sözün mənasına diqqət edilsə, verilən salamlarla bunlar gerçəkləşmiş olur. Ən əsası Allahın ayə ilə fərz qıldığı bir hökm yerinə yetirilmiş olur. Bununla yanaşı, Allahın sülh və əmin-amanlıq mənasını verən «Salam» adı xatırlanır. Möminlər belə bir vasitə ilə tez-tez bir-birinə ən gözəl arzularını çatdırıb, qarşılıqlı sevgi və bağlılıqlarını möhkəmləndirirlər. Birlikdə Allahı xatırlayıb və cənnət davranışı olan salamlama ilə axirəti intizarla gözləmələrini ifadə edirlər. «Salam» sözü möminlərin aralarında olan etimad, inam və əmin-amanlığın bir ifadəsidir.

Özgə evlərə icazəsiz daxil olmamaq

Quranda möminlərin haqlarını qoruyacaq, maddi və mənəvi rahatlıqlarını təmin edəcək, onların aciz və narahat olmalarının qarşısını alacaq bütün tədbirlər görülmüşdür. Məsələn, yad bir insanın evinə hansı niyyətlə olursa-olsun, iznsiz və xəbərsiz daxil olmağı Quranda qəti şəkildə qadağan edilən bir davranışdır:

«Ey iman gətirənlər! Başqalarının evlərinə sahiblərindən icazə almadan və onlara salam vermədən girməyin. Bu, sizin üçün daha yaxşıdır. Bəlkə, düşünüb anlayasınız» («Nur» surəsi, 27).

Pis niyyətlə olmasa da, ayədə bildirilənin əksinə davranmaq, şübhəyə və etimadsızlığa səbəb olduğu üçün, ev sahibinin canı, malı, mülkü namusu kimi dəyərlərin təhlükə yaradacaq bir hərəkət tərzilə olaraq nəzərdən keçirilə bilər.

Şükür etmək

Şükür etmək verilən hər bir nemətə görə dil və qəlblə Allaha olan minnət və təşəkkürünü ifadə etmək, həmin nemətləri Quranda göstərilən şəkildə istifadə edərək haqqını vermək deməkdir.

Qəlb və dil ilə yanaşı, şükürün əməldə olması da çox mühümdür. Bu da verilən neməti Allah yolunda, Allah rızasının daha çox gözləndiyi yöndə dəyərləndirməklə mümkün olur. İnsan mal-mülk, var-dövlət, zənginlik, mövqe, məqam, vəzifə, etibar, zəka, sağlamlıq, qüvvə kimi nemətlərdən Allah yolunda və Allahın əmr etdiyi şəkildə istifadə etməsə, o, verilən nemətin şükürünü haqqıyla yerinə yetirməmiş olur.

Buna görə də şükür etmək Quranın bir çox ayəsində təkrarlanan və möminlərin çox diqqətlə qorumalı olduqları bir ibadətdir. Həmin ayələrdən bəziləri belədir:

«Xeyr, yalnız Allaha ibadət et və şükür edənlərdən ol!» («Zumər» surəsi, 66).

«Allahın sizə verdiyi halal və pak ruzilərdən yeyin. Əgər Allaha ibadət edirsinizsə, Onun nemətinə şükür edin!» («Nəhl» surəsi, 114).

Mömin şükür etməklə Allahın sevgisini və razılığını qazanır, Ona daha çox yaxınlaşır. Səbəblərə, vasitələrə ilişib qalmır, sahib olduğu hər şeyin yalnız Allahdan gəldiyini bilir və Ona şerik qoşmaqdan uzaqlaşır. Bu şəkildə verilən nemətin maddi zövqündən dəfələrlə artıq olan mənəvi zövqü alır. Verilən bu nemətlər vəsiləsi ilə Allahı vəsf edib ucaldır.

Bu dünyada verilən bütün nemətlər şükrü və ya nankorluğu ortaya çıxarmaq üçün yaradılmış bir imtahan vasitəsidir. Bu mühüm həqiqət Hz.Süleymanın dilindən Quranda belə bildirilir:

«Kitabdan bir qədər xəbəri olan birisi dedi: «Mən onu sənə bir göz qırpımında gətirərəm!» Süleyman onu yanında hazır durmuş görüncə dedi: «Bu, Rəbbimin lütfündəndir. Məni imtahana çəkməyi üçündür ki, görək şükür edəcəyəm, yoxsa nankor olacağam! Kim şükür etsə, yalnız özü üçün şükür edər; kim nankor olsa, bilsin ki, həqiqətən, Rəbbim onun şükrünə möhtac deyildir, O, kərəm sahibidir!»» («Nəml» surəsi, 40).

Hz.Süleymanın Quranda keçən ifadələrindən bizə o da məlum olur ki, şükür etmək Allahın çox böyük bir nemətidir və insan yalnız Allahın lütfü və diləməsilə şükür edə bilər. Hz.Süleymanın şükür etməklə bağlı özündə çox böyük bir batini, sirri ehtiva edən duası ayədə belə bildirilir:

«(Süleyman) bu sözümdən gülümsəyib dedi: «Ey Rəbbim! Mənə və ata-anama ehsan buyurduğun nemətə şükür etmək, Sənin razı qalacağın yaxşı iş görmək üçün ilham ver! Və məni Öz mərhəmətinlə saleh bəndələrinin zümrəsinə daxil et!»» («Nəml» surəsi, 19).

İman və bütün saleh əməllər üçün olduğu kimi şükür etməyin də Allahın ilhamı ilə olduğu ayədə açıq bildirilmişdir.

Vicdanı olan bir insan ətrafına baxdığı zaman hər tərəfdən Allahın nemətləri ilə əhatə edildiyini, bu nemətlərə hər hansı bir qüvvənin köməyi ilə deyil, yalnız Allahın diləməsi ilə qovuşa biləcəyini dərk edir. İnsanın özünə aid hesab etdiyi bədəni, ağılı və zəkası, hissləri, sağlamlığı və qüvvəti də həmin nemətlərin yalnız bir hissəsidir.

Bu səbəbdən şükür etmək yalnız müəyyən zamanlarda böyük bir qazanc və ya fayda əldə edildikdə, gözəl yemək yeyildikdə və ya təhlükə və fəlakətdən sağ-salamat xilas olduqda dilucu «Əlhəmdülillah, Allaha çox şükür» demək deyil. Şükür hər zaman bütün qəlblə yaşanacaq ruh halıdır. Çünki Allahın nemətlərini saymaqla, ayənin ifadəsi ilə desək, hətta ümumiləşdirmə aparmaqla belə bitirmək mümkün deyil:

«Əgər Allahın nemətlərini sayacaq olsanız, onu ümumiləşdirmə apararaq da sayıb qurtara bilməzsiniz. Həqiqətən, Allah bağışlayandır, rəhm edəndir!» («Nəhl» surəsi, 18).

Allahın nemətlərinə şükür etməmək və ya az şükür etmək nankorluqdur. Bu isə şeytanın insanlara qarşı qurduğu çox böyük bir tələ və hiylədir. Şeytan həmişə insanları şükür etməkdən uzaqlaşdırmaq istəyir. Ayələrdə bu azdırma şeytanın dilindən belə bildirilir:

«Dedi: «Sən məni azdırıb yoldan çıxartdığın üçün mən də Sənin düz yolunun üstündə oturub insanlara mane olacağam! Sonra Onların qarşılardan və arxalarından, sağlarından və sollarından gələcəyəm və Sən onların əksəriyyətini şükür edən görməyəcəksən!»» («Əraf» surəsi, 16-17).

Məlum olduğu kimi, şeytanın yalnız bir məqsədi var: insanların şükür etmələrinə mane olmaq. Şeytan bu məsələdə əksər insanları öz təsiri altına almışdır:

«...Allah insanlara qarşı mərhəmətlidir, lakin onların əksəriyyəti şükür etməz!» («Yunus» surəsi, 60).

Şeytanın insanlara xüsusən də şükür etməklə bağlı yaxınlaşacağını ifadə etməsi həmin ibadətə çox vacib və mühüm olduğunu göstərir. Şübhəsiz ki, bu qədər mühüm bir ibadətdən imtina edərək nankorluq etməyin Allah dərgahındakı əvəzi də buna uyğun olacaq:

«Yadınıza salın ki, o zaman Rəbbiniz bunu bildirmişdi: «Əgər şükür etsəniz, sizə artıracam. Yox, əgər nankorluq etsəniz, unutmayın ki, Mənim əzabım, həqiqətən, şiddətli-dir!»» («İbrahim» surəsi, 7).

Allahdan bağışlanma diləmək

Bir ayədə belə bildirilir:

«Əgər Allah insanları günahlarına, haqsızlıqlarına görə cəzalandırınsaydı, yer üzündə heç bir canlı sağ qoymazdı. Lakin Allah onlara müəyyən müddət möhlət verir. Əcəlləri gəlib çatdıqda isə bircə saat belə nə geri qalar, nə də irəli keçə bilərlər» («Nəhl» surəsi, 61).

Ayədə bildirildiyinə görə, insanlar zülmələri səbəbindən imtahana çəkildikləri zaman yer üzündə heç bir canlı kənardə qalmayacaq. Aydın ki, bura iman gətirənlər də daxildir. Belə olan halda heç bir mömin özünü xətasız və günahsız hesab edə bilməz.

İman gətirənlər də gün ərzində bilərəkdən və ya bilməyərəkdən bir çox səhvlərə yol verə bilirlər. Aqlının, imanının, şüurunun dərəcəsinə görə həmin səhv və günahlar da artıb-azala bilər. Lakin heç bir insan səhv iş görməyəcəyinə əmin ola bilməz. Özünü qüsursuz və ideal hesab etmək özlüyündə müxtəlif günahlara səbəb olacaq səhv düşüncədir. Quranda belə bir qüsursuzluq iddiasının fironlara xas anlayış olduğu bildirilir.

Mömin insan imanı və bundan irəli gələn şüuru da artdıqca özünü günahsız hesab etməyə deyil, öz səhv və günahlarını daha yaxşı dərk etməyə başlayır. Yaşadığı şəraiti daha yaxşı dərk etdiyi, Allah qorxusu daha çox artdığı üçün, bir tərəfdən, səhvlərini düzəltməyə, onları təkrarlamamağa çalışır digər tərəfdən isə istəyəyəkdən və ya istəməyəyəkdən etdiyi günahlar üçün daim Allahdan bağışlanmasını diləyir. Şüurlu bir möminin göstərəcəyi davranış da elə budur. Bundan əlavə, bağışlanma diləmək bütün möminlərə fərz qılınmışdır:

«Və Rəbbinizdən bağışlanmağınızı diləyirsiniz. Sonra Ona tövbə edin ki, müəyyən bir müddət sizə yaxşı gün-güzəran versin və hər bir əməl sahibinə mükafatını ehsan buyursun. Əgər üz döndərsəniz, bilin ki, mən böyük günün sizə üz verəcək əzabından qorxuram» («Hud» surəsi, 3).

Bu ayədən həmçinin o da məlum olur ki, Allahdan bağışlanma diləmək nemətlərin verilməsinə səbəb olacaq.

Bir çox Quran ayələrində peyğəmbərlərin müxtəlif səbəblərdən Allahdan bağışlanma diləmələrindən bəhs edilir. Həmin anda hər hansı bir günahı etmiş olsalar da, Allahın əzabını xatırladıqları zaman və ya Allahın bir imtahanı ilə qarşılaşdıqları zaman peyğəmbərlərin dərhal **Allahdan bağışlanma dilədiklərini** görürük. **Bir ayədə də Hz.Peyğəmbərimizin (s.ə.v.) insanların axın-axın dinə gəldiklərini görəndə Allaha şükür edib bağışlanma diləməsi bildirilir. Başqa bir ayədə isə cənnətə daxil olan möminlərin mədh edilən xüsusiyyətləri arasında onların Allahdan bağışlanma diləmələrindən bəhs edilir:**

«Səhərlər isə Allahdan bağışlanmalarını diləyirdilər» («Zariyat» surəsi, 18).

Məlum olduğu kimi, bağışlanma diləmək həmin anda günah iş görüb-görməməkdən asılı deyil. Bağışlanma diləmək möminin qulluğunu, Allah qarşısındakı acizliyini, Onun yardımını olmadan hətta günahdan uzaq olmasının da mümkün olmadığını dilinə gətirməsidir. Onun bağışlanma diləməyə əhəmiyyət verməməsinin əsasında öz acizliyinin, qüsurunun, günahlarının fərqi olmamaq kimi qəflət və şüursuzluq dayanır. Bunun təbii nəticəsi olaraq da insanın qəlbi qatılaşır və vaxt keçdikcə, o, öz nəfsini ilahiləşdirib şeytan əlaməti olan xudbinlik və özündən razı bir vəziyyətə düşür. Özündən razılıq isə Quranda da bildirildiyi kimi, insanları azğınlaşdırır, onları şeytanın əsgərlərinə çevirir:

«(O bütələr) onlara heç bir kömək edə bilməzlər. Onlar özləri isə bütələr üçün hazır əsgərlərdir» («Yasin» surəsi, 75).

Əmanətə və əhdlərə xəyanət etməmək

Əmanət deyildiyi zaman bu, yalnız məhdud mənada, yəni verilən bir şeyi müəyyən müddətə saxlamaq kimi anlaşılmamalıdır. Hər bir vəzifə və məsuliyyət insan üzərində əmanətdir. Həmin vəzifə lazımı şəkildə yerinə yetirilməzsə, əmanətə xəyanət edilmiş anlamına gəlir.

Quranda tərif edilən mömin dürüst, əmin və məsuliyyətli bir insandır. O, kiçik məsələlərin, kiçik mənfəətlərin ardınca qaçmaz. Buna görə də ona verilən hər bir əhdi yerinə yetirdiyi və ya daşdığı əmanətə ən gözəl şəkildə riayət etdiyi üçün tam etibar edilir. Möminlərin bu xüsusiyyətindən Quranda böyük mədhlə bəhs edilir:

«Möminlər əmanətlərini və əhdlərini qoruyub saxlayarlar!» («Muminun» surəsi, 8).

«Onlar əmanətə xəyanət etməz, verdikləri sözü yerinə yetirərlər» («Məaric» surəsi, 32).

«...Əhd edəndə əhdinə sadıq olanlar, dar ayaqda, çətinlikdə və cihad zamanı səbr edənlərdir. Doğru olanlardır. Müttəqi olanlar da onlardır!» («Bəqərə» surəsi, 177).

Əhd etmək və əmanət saxlamaq məsələsində bir insanın daşımaq iqtidarında olmadığı bir yükün altına girməsi doğru deyil. Çünki verilən əhdə riayət etməmək, əmanətə xəyanət etməyin hesabı Allah dərgahında sorulacaqdır:

«...Əhdə vəfa edin. Çünki əhd cavabdehlikdir» («İsra» surəsi, 34).

«Ey iman gətirənlər! Bilə-bilə Allaha, Peyğəmbərə və aranızdakı əmanətlərə xəyanət etməyin!» («Ənfal» surəsi, 27).

Burada mühüm olan məqam insanın bacaracağı işlərin öhdəsindən gələ bilməmək qorxusu, tənbellik və buna bənzər səbəblərdən məsuliyyətdən qaçmamasıdır. Bacarmayacağı bir işi boynuna götürmək kimi, bacaracağı xeyirli bir işdən, məsuliyyətdən yayınmaq da insan üçün günah ola bilər. Məsuliyyət daşımaq hər zaman insanın öz seçiminə bağlı deyil. Hələ Allahın əmri kimi qəti itaət tələb edən hallarda möminin öz istəyi ilə seçim haqqı yoxdur.

Allah yolunda mübarizə aparılarkən hər kəsə öz təcrübəsinə və qabiliyyətinə görə müxtəlif vəzifələr verilə bilər. «Bacarmaram, mən bu məsuliyyətin altından çıxma bilmərəm» kimi səbəblər gətirməyin heç bir mənası yoxdur. Möminin tam bir itaət, saf bir niyyət və səmimi bir dua ilə ona verilən məsuliyyəti tam şəkildə yerinə yetirə bilməməsi üçün heç bir səbəb yoxdur.

Əmanəti öz sahibinə qaytarmaq

Hər bir insanın müxtəlif bacarıq və qabiliyyətlərə fərqli cəhətlərə malikdir. Bundan əlavə, hər bir insanın iman dərəcəsi, Allah qorxusu və təqvası da fərqli olduğu üçün, bunlara bağlı olaraq məsuliyyət hissi, ədalət anlayışı, hadisələrə qiymət vermək qabiliyyəti də fərqlidir. Bu səbəbdən hər bir insanın daşıyacağı məsuliyyətin növü və böyüklüyü də fərqli ola bilər. Bir işi haqqı ilə doğru və ya qüsurlu şəkildə yerinə yetirə biləcək bir insan həmin işin «əhli» hesab edilir. Əmanətin öz sahibinə qaytarılması isə Quranda bildirilən bir əmrdir:

«Allah sizə əmanətləri öz sahiblərinə qaytarmanızı və insanlar arasında hökm etdiyiniz zaman ədalətlə hökm etmənizi əmr edir. Həqiqətən, Allahın bununla sizə verdiyi öyüd necə də gözəldir! Əlbəttə, Allah əşidəndir, görəndir!» («Nisa» surəsi, 58).

Əmanətin öz sahibinə qaytarılması İslamın əsasında dayanan ədalət anlayışının mühüm bir hissəsidir. Əmanətin öz sahibinə verildiyi, hökmlərin ədalətlə verildiyi İslami bir cəmiyyətdə heç bir insan haqsızlığa və zülmə məruz qalmaz. Sistemin bütün sahələri qüsuruz şəkildə fəaliyyət göstərər, maksimum fayda əldə edilir.

Halbuki cahil cəmiyyətlərdə vəzifə bölgüsü əsasən həyat yoldaşı, dostluq, qohumluq münasibətlərinə və xətir-hörmətə, qarşılıqlı mənfəətlərə görə tənzimlənir. Bunun nəticəsi olaraq, yüksək vəzifələrə və məqamlara həmin işi bilməyən cahil, ağılsız, qabiliyyətsiz və bacarıqsız insanlar gətirilir. Belə cəmiyyətlərdə ədalətə və dürüstlüyə riayət edilib-edilməməsi əndişəsindən hətta söhbət

gedə bilməz. Nəticədə də heç bir işdən lazımi fayda əldə edilə bilməz. Kiçik mənafe qruplarının maraqları cəmiyyətin maraqlarından üstün tutulur və böyük sosial böhranlar baş verir.

Quranın əxlaq sistemini mənimsəyən bir cəmiyyətdə isə belə problemlər olmaz. Buna baxmayaraq mömin insan hər bir sahədə ədalətli olmalı, cahiliyyənin meyar olaraq qəbul etdiyi dəyərləri hər hərəkətində, qəbul etdiyi hər qərarında və verdiyi hər hökmündə Qurana tabe olmağa diqqət göstərməlidir.

Xüsusən də Allah yolunda fikri mübarizənin aparılması üçün ona tapşırılan vəzifəni uğurla yerinə yetirməyin dinin mənfəətləri baxımından olduqca strateji əhəmiyyəti vardır. Buna görə də hər hansı bir vəzifənin düzgün paylanmaması, bacarmayanlara mühüm işlərin verilməsi ayənin hökmü ilə ziddiyyət təşkil edən bir hərəkətdir. Bu isə İslama və müsəlmanlara zərər gətirir.

İşdə və gündəlik həyatda fərqli bir xarakter göstərmək

Möminin diqqət edəcəyi məsələlərdən biri də onun gündəlik həyatın qarışıqlıqları içində dünyəvi hadisələrə aldanaraq həqiqi məqsədini unutmamaqdır. Möminin əsas vəzifəsi Allahın qulu olduğunu unutmamaq, Quranda bildirilən əmr və tövsiyələri dəqiqliklə yerinə yetirməkdir. İnsan əldə etdiyi iman dərəcəsini daim təzələmək və inkişaf etdirmək yönündə çalışmadıqca mövcud vəziyyətini də qoruya bilməz, mənəviyyəti sürətlə köhnəlməyə, imani həssaslığı, ağılı isə azalmağa başlayar.

Bəzi insanlar üçün rahat bir şərait çətin şəraitə nisbətən daha böyük bir imtahandır. Çətinlik və əziyyət zamanı ağıl və şüur açıq olduğu üçün bəzilərinə görə Allahla olan mənəvi bağı qorumaq daha asandır. Lakin mühüm olan məsələ həmin əlaqəni hər bir şəraitdə qorumaqdır.

Hətta Allah yolunda bir çox çətinlikləri və ağır imtahanları geridə qoymuş bir insan da düşüncəsini, imandan irəli gələn şövqünü, həyəcanını və əsl məqsədini unutmamalıdır. Əks təqdirdə insanın qəlbi qatılaşır, vicdanı korşalıb hissiyyətsiz olur, düşdüyü fəlakəti dərk edə bilmir və öyüd almır. Allahın diləməsi xaricində çıxılmaz bir vəziyyətə düşür. Kor olan qəlbi artıq axirəti görmədiyi üçün bu müvəqqəti dünyaya bağlanır. Dünya və dünyanın müvəqqəti bəzəkləri, saxta cazibəsi ona Allahdan, rəsulundan və Allah yolunda mübarizə aparmaqdan daha sevimli olur. Allah möminlərə bu təhlükəyə qarşı Quranda belə xəbərdarlıq edir:

«De: «Əgər atalarınız, oğullarınız, qardaşlarınız, övrətləriniz, qəbiləniz (qohumlarınız), qazandığınız mallar, kasad olmasından qorxduğunuz ticarət, xoşunuza gələn məskənlər sizə Allahdan, Onun Peyğəmbərindən və Allah yolunda cihaddan daha əzizdirsə, Allahın əmri gəlincəyə qədər gözləyin. Allah fasiqləri doğru yola yönəltməz!» («Tövbə» surəsi, 24).

Mömin bilməyərəkdən dünya həyatına meyillənmək təhlükəsi qarşısında olduqca diqqətli olmalıdır. Bir möminin bu qədər ifrata varmasa da, vaxtaşırı qəflətə qapılaraq Allah rızasının olduğu bir işi tərk edib nəfsinə xoş gələn bəzi dünyəvi faydalara tamah salması, ona yaraşmayan bir haldır. Belə hərəkətlərin ardınca hər zaman küfrə, münafiqliyə açılan bir qapı vardır. Bütün bunlara qapılıb dünyəvi mənfəəti Allah rəsulundan üstün tutaraq onu tərk edənlərin vəziyyəti də belədir:

«Onlar (özlərini tamamilə Allaha və İslama təslim etməyənlər) bir alış-veriş, yaxud bir əyləncə gördükləri zaman səni ayaq üstə qoyub ona tərəf cumdular. De: «Allah dərğahında olan savab əyləncədən də, ticarətdən də xeyirlidir. Allah ruzi verənlərin ən yaxşısıdır!»» («Cümə» surəsi, 11).

Qəlblərində daim Allah qorxusu, qiyamət və cəhənnəm qorxusu olan səmimi möminlər isə dünyanın müvəqqətiliyinə aldanmazlar:

«O kəslər ki, nə ticarət, nə alış-veriş onları Allahı zikr etməkdən, namaz qılmaqdan və zəkat verməkdən yayındırmaz. Onlar qəlblərin və gözlərin haldan-hala düşəcəyi bir gündən qorxarlar» («Nur» surəsi, 37).

Başqalarına nəsihət verib özünü unutmamaq

«Siz insanlara yaxşı işlər görmələrini əmr etdiyiniz halda, özünüzü unudursunuz? Halbuki özünüz kitab oxuyursunuz. Məgər başa düşürsünüz?» («Bəqərə» surəsi, 44).

Qurani yaxşı bilən zəkali və təcrübəli bir insan başqalarının dinlə bağlı səhv və nöqsanlarını ən kiçik incəliyinə qədər düzəldə, bu məsələdə onlara nəsihət verə, xəbərdarlıq edə bilər. Bu, müsbət bir haldır, lakin bu, insana həmin səhv və günahları özünün də etməsinə haqq qazandıra bilməz. Əksinə, insan başqalarına verdiyi nəsihətdən özü də ibrət almalı və həmin səhvləri etməməyə diqqət yetirməlidir. Yoxsa başqalarına verdiyi nəsihət əcr deyil, axirətdə onun əleyhinə bir dəlil kimi çıxar.

Başqasının səhvini üzə çıxara bilən bir insanın eyni səhvi öz nəfsində üzə çıxara bilməməsi kimi bir hal mümkün deyil. Əlbəttə, o, öz səhvlərini və günahlarını da bilir. Bu isə onun qeyri-səmimi olduğunu göstərir. Məsələn, yalançı birinin insanları doğruluğa, riyakar birisinin insanları səmimiyyətə, namaz qılmayan birisinin isə insanları namaz qılmağa çağırması çox böyük qeyri-səmimilik və ikiüzlülükdür. Yuxarıdakı ayənin sonunda belə insanların «məgər başa düşürsünüz?» sözləri ilə xəbərdar edilmələri də, dediklərinin ən əvvəl özlərinin yerinə yetirmələrinin lazım olduğunu bildirir.

Belə ikiüzlü hərəkətlərin əsasını insanlar üzərində mənəvi üstünlük əldə etmək, hörmət edilən, çəkinilən, sözü dinlənən, sözükeçən bir insan olmaq kimi Qurandan kənar azgın düşüncələr təşkil edir. Əlbəttə, belə davranan insanın əsas məqsədi Allahın hökmlərinin, dinin maraqlarının qorunması, batilin yox olması, möminlərin səhv və günahlarının düzəlməsi deyil. Onun bu xəbərdarlıqları həmin səhvlərin işlənməsi məsələsindəki həssasiyyətindən və Allah qorxusundan irəli gəlsəydi, şübhəsiz ki, eyni səhvləri etməkdən ən çox özü çəkinərdi. Belə insanlar möminlərin səhv və günahlarını özlərinin məqam, vəzifə və etibar qazanmaları üçün böyük bir fürsət sayırlar. Halbuki dini mövzulardan, Quranda bildirilən hökmlərdən bu cür nəfsi hörmət və etibar qazanmaq üçün istifadə etmək həmin insanı axirətdə böyük bir fəlakətə apara bilər.

Özündə olan bir səhvi başqa mömin qarşısında da gördüyü zaman mömin insanın edəcəyi ən doğru və səmimi hərəkət ona ən əvvəl eyni səhvin özündə də olduğunu demək, bununla bağlı daim bir-birinə xəbərdarlıq edərək, ortaq səhvlərini düzəltməkdə bir-birini dəstəkləmək və təşviq etməkdir.

Verilən borcu yazmaq

«Ey iman gətirənlər! Müəyyən müddətə bir-birinə borc verib aldıqda, onu yazın! Bunu aranızda bir nəfər katib ədalətlə yazsın! Katib gərək Allahın öyrətdiyi kimi yazmaqdan boyun qaçırmasın, yazsın! Borclu olan şəxs borcunu söyləyərək (deyə-deyə) yazdırsın və Rəbbi olan Allahdan qorxaraq ondan (borcdan) bir şey əskiltməsin. Əgər borclu ağılsız və zəifdirsə, yaxud söyləməyə qadir deyilsə, o zaman gərək onun əvəzinə vəkili ədalətlə deyib yazdırsın. Öz adamlarınızdan iki kişini də şahid tutun! Əgər iki kişi olmazsa, razı olduğunuz bir kişi ilə iki qadının şəhadəti kifayətdir. Əgər biri unudarsa, o birisi onun yadına salsın. Şahidlər dəvət olunduqları zaman boyun qaçırmasınlar. Az və ya çox olmasına baxmayaraq, borcu öz vaxtına qədər yazmağa ərinməyin! Sizin bu işiniz Allah

yanında daha ədalətli, şahidlik üçün daha düzgün və şübhəyə düşməməiniz üçün haqqa daha yaxındır. Lakin aranızda həmişə dövr edən aşkar ticarət zamanı onu yazmamağınız sizin üçün günah deyildir. Alış-veriş etdiyiniz vaxt şahid tutun! Ancaq katibə və şahidə zərər yetirilməsin. Əgər zərər yetirsəniz, əlbəttə, bu sizin üçün pis işdir. Allahdan qorxun! Allah sizə öyrədir. Allah bütün işləri biləndir!» («Bəqərə» surəsi, 282).

Borc verən zaman onu yazmağın gərəkli olması bu ayədə olduqca açıq və müfəssəl şəkildə izah edilir. Buradakı ən mühüm məqam isə yaxınlıq, qohumluq, səmimiyyət, dostluq kimi anlayışları əsas götürərək, ayənin əmrini qulaqardına vurmamaqdır. Kimlər arasında olmasından və miqdardan asılı olmayaraq, ayə həmin hökmü tətbiq etməmək üçün heç bir istisna göstərməmişdir. Buna görə də əgər insan həqiqətən mömindirsə, bu ayənin hökmünə qeyd-şərtsiz boyun əyməlidir.

Həqiqətən də ayədə bildirildiyi kimi, ədalətdən kənara çıxmağa, irəlidə hər hansı bir şübhəyə, yanlış gümana və haqsızlığa yol verməmək üçün, bu, ən mühüm tədbirdir. Nəflə bağlı olan tənbellik kimi hallar da ayənin hökmünün yerinə yetirilməməsinə səbəb ola bilməz.

Allah və din əleyhinə danışılan yeri tərk etmək

Möminlər heç bir halda öz inanclarından güzəştə getməzlər. Hər bir mömin olduğu şəraitdə Allahın və Onun dininin təmsilçisidir. Bu həqiqəti dərk edən və bu məsuliyyəti daşıyan möminə Allah və din əleyhinə danışmaq gedən yerlərdə olmaq yaraşmaz. Belə ki, bu hal Quran ayələrində qəti olaraq qadağan edilmişdir:

«Allah Kitabda sizə nazil etmişdir ki, Allahın ayələrinin inkar edildiyini və onlara iztehzə olunduğunu eşitdiyiniz zaman müşriklər başqa bir söhbətə girişməyə qədər onlarla bir yerdə əyləşməyin! Çünki o vaxt siz də onların tayı olarsınız. Həqiqətən, Allah münafiqlərin və kafirlərin hamısını cəhənnəmdə bir yerə toplayacaqdır!» («Nisa» surəsi, 140).
«Ayələrimizə istehza edənləri gördüyün zaman onlar söhbəti dəyişənə qədər onlardan üz çevir. Əgər şeytan sənə unutdursa, xatırlayandan sonra o zalim tayfa ilə bərabər oturma» («Ənam» surəsi, 68).

Cahil cəmiyyətin üzvlərinin əsas xüsusiyyəti Allahı lazımınca qiymətləndirə bilməmələri və Onun qüvvəsindən xəbərsiz olmalarıdır. Müşriklər bu düşüncəsizliyin verdiyi cəsarətlə öz vicdanlarını rahat etmək üçün bəzən Allahın və dinin əleyhinə danışirlar. Bu, bəzən açıq bir hücum, bəzən ötəri söz atma, bəzən də din haqqında cahilcəsinə verilən hökm formasında olur. Hansı şəraitdə olursa-olsun, belə bir hal yarandığı zaman əgər müdaxilə etmək imkanı yoxdursa, oranı tərk etmək möminə fərzdır. Bu hala laqeyd qalmaq, həmin şəraitin bir parçası olmaq Allahın şənini və şərəfini ucaltmaq vəzifəsi daşıyan möminə yaraşmadığı kimi, Quranda da haram qılınmışdır.

Allaha müəyyən olunmuş vaxtlarda şükür etmək və onu təsbih etmək

Həmd və təsbih etmək möminin həyatının bir hissəsidir. Həmd (şükür) hər növ mədh, ucaltma və iltifata yalnız Allahın layiq olduğunu, təsbih isə Allahın ağıla gələn hər cür qüsurlar və səhvdən uzaq olduğunu həm dildə, həm də qəlbən təsdiq etməkdir.

Həmd və təsbihin yalnız möminlərin deyil, bütün kainatın bir ibadəti olduğu ayələrdə belə xəbər verilir:

«Yeddi göy, yer və onlarda olanlar Allahı təqdis edir. Elə bir şey yoxdur ki, Allaha tərif deyib Ona şükür etməsin, lakin siz onların təqdisini anlamazsınız, Allah həqiqətən, həlimdir, bağışlayandır!» («İsra» surəsi, 44).

«Göy gurultusu Onun şəninə təriflər deyir, mələklər də Allahın qorxusundan Onu öyüb mədh edirlər...» («Rəd» surəsi, 13).

Namaz qılmaq kimi müəyyən olunmuş vaxtlarda Allahı təsbih etmək və Ona həmd etmək də Quranda bildirilən fərzlərdəndir. Mömin Allahın fərz qıldığı məsələlər arasında öz anlayışına görə əhəmiyyətlik sıralamasını apara bilməz. Yəni namaz qılmağı təsbih etməkdən və ya oruc tutmağı zəkat verməkdən daha mühüm və ya əhəmiyyətsiz hesab edə bilməz, Allahın əmrlərini birə-bir incəliyinə qədər yerinə yetirər. Allah insanı yalnız Ona ibadət etmək üçün yaratmışdır. Allahı Quranda göstərilən beş vaxtda, Allahın istədiyi şəkildə təsbih etmək möminin gündəlik həyatında ən mühüm vəzifələrindən biridir. Sübh namazı və ikinci vaxtlarında təsbihlə yanaşı, həm də həmd edilməsi ayələrdə xüsusi olaraq bildirilmişdir.

Möminlərə qarşı təvazökar, inkar edənlərə qarşı sərt və amansız olmaq

Sadə və təvazökar olmaq Quranda Allahın təriflədiyi bir davranışdır. Təvazökar mömin başqa möminlərə əminlik və şövq verir. Həqiqi mənada təvazökarlıq insanın sahib olduğu bütün xüsusiyyətlərə görə Allaha borclu olduğunu bilməsi, Allahdan başqa heç bir qüvvənin olmadığını qəbul etməsi ilə mümkündür. Bu düşüncəyə malik olan insan nə qədər gözəl, bacarıqlı, zəngin, ağıllı və ya qüvvətli olursa-olsun, bütün bunları Allahın verdiyi müvəqqəti xüsusiyyətlər olduğunu, bunların imtahan vasitəsi və saleh əməl üçün bir fürsət olduğunu bilir. Sahib olduğu heç bir xüsusiyyət onun təkəbbürünə, lovğalanmasına səbəb ola bilməz. Onun bu yüksək əxlaqı Allahın ruhunu daşıyan, Onun yer üzündəki xəlifəsi olan möminlərə qarşı hörmət və təvazökarlıq formasında əks olunur. Bu əxlaqa malik olan möminlər ayələrdə mədh edilmiş və müjdələnmişdir:

«...Sən də təvazökar olanlara müjdə ver!» («Həcc» surəsi, 34).

«Ey iman gətirənlər! Sizdən hər kəs dinindən dönsə, bilsin ki, Allah onun yerinə elə bir tayfa gətirər ki, Allah onları, onlar da Allahı sevelər. Onlar möminlərə qarşı mülayim, kafirlərə qarşı isə sərt olar. Allah yolunda vuruşar və heç kəsin tənəsindən qorxmazlar. Bu, Allahın lütfüdür, onu istədiyinə verər. Allah genişdir, biləndir!» («Maidə» surəsi, 54).

Yuxarıdakı ayələrdən də aydın olduğu kimi, mülayim və təvazökar rəftar görəcək insanlar yalnız möminlərdir. Cahil insanlara qarşı davranış isə bunun tam əksi olacaq. Çünki iman gətirməyənlər Allaha üsyan etmiş, Allaha, Onun elçisinə və möminlərə qarşı müharibə elan etmişlər. Möminlərin Quranda yer üzündəki varlıqların ən aşağısı kimi göstərilən və Allaha üsyan edən bu insanlarla necə davranacaqları belə izah edilmişdir:

«Ya Peyğəmbər! Kafirlərə və münafıqlərə qarşı səy göstər! Onlarla sərt davran! Onların məskəni cəhənnəmdir. Ora nə pis yerdir!» («Tövbə» surəsi, 73).

«Onlarla vuruşun ki, Allah sizin əlinizlə onlara əzab versin, onları rüsvay etsin, sizə onların üzərində qələbə çaldırıb möminlərin ürəklərini fərəhləndirsin. Və onların qəlblərindən qəzəbi silib aparsın. Allah istədiyi kəsin tövbəsini qəbul edər. Allah hər şeyi biləndir, hikmət sahibidir!» («Tövbə» surəsi, 14-15).

Möminlərin bu xüsusiyyəti başqa bir ayədə belə ifadə edilmişdir:

«Mühəmməd Allahın peyğəmbəridir. Onunla birlikdə olanlar kafirlərə qarşı sərt, bir-birinə isə mərhəmətlidirlər...» («Fəth» surəsi, 29).

Allah Quranda müsəlmanlara yaxın və dost olaraq Allaha iman gətirənləri göstərmişdir. Həmçinin Allah müsəlmanların kafirlərə və münafıqlərə qarşı fikir mübarizəsi aparmalarını əmr etmişdir. Bu səbəbdən müsəlmanın münafıqə qarşı davranışı həmişə Quranda bildirilən şəkildə olur. İman gətirən insan öz davranışlarında yalnız Quranı rəhbər tutur.

Bir müsəlmanın digər müsəlmanlara hörmət və sevgi göstərməsi, həmçinin münafiq və dinsizlərə qarşı sərt və amansız davranması da bir ibadətdir. Qəlbində Allahın dininə kin bəsləyən və əlindəki imkanlardan gizli və açıq şəkildə müsəlmanların əleyhinə istifadə edən münafiqə sevgi və isti münasibət göstərmək həmin insanın dinə və Allaha qarşı olan kinli davranışına müəyyən mənada dəstək vermək və onu təsdiq etmək deməkdir.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, buradakı «sərt» və «amansız» sözlərindən yanlış mənə çıxarıl-mamalıdır. Çünki burada nəzərdə tutulan sərtlik fiziki qüvvə ilə olan sərtlik deyil.

Buradakı amansızlığın mənası müsəlmanların öz dinlərinə bağlı və qətiyyətli olmaları səbəbi ilə münafiqlərin həvəsdən düşməsi və dinə qarşı mübarizə aparmaqdan geri çəkilmələridir.

Sərtlik isə münafiqlər və iman gətirməyənlərin müsəlmanlara qarşı açıq və ya gizli fəaliyyəti-ni aşkar edərək mane olmaq, onların Allaha və dinə qarşı olan davranışları müqabilində ortaya açıq və cəsarətli bir davranış tərzini qoymaq, onlarla yaxın dost olmamaq mənasındadır.

Münafiqlərin ən çox qorxduqları insanlar təqva sahibi olan müsəlmanlardır. Allah Öz ayələ-rində münafiqlərin möminlərdən Allahdan qorxan kimi, hətta daha çox qorxduqlarını bildirir. Bu sə-bəbdən Allaha və müsəlmanlara düşmən olanların qəlbində qorxu yaradacaq bir imana sahib olmaq müsəlman üçün böyük bir ibadətdir.

Müsəlman olmayan, lakin din mövzusunda möminlərə qarşı mübarizə aparmayan insanlarla yaxşı yola getmək və ya dini əxlaqı yenidən mənimsəyən insanlarla gözəl rəftar etmək, gözəl danış-maq Quranda buyurulan hökmdür.

Dini əxlaqa uyğun yaşamaqda zəiflik göstərməmək və ləng davranma-maq

Bir möminin imanının gücü, səmimiyyəti və qətiyyəti onun Allah yolunda mübarizəsindən, İslama olan sevgisindən aydın olur. Onun bu mübarizədə göstərdiyi hərəkət və davranışları dini əx-laq mövzusunda zəif və ya şövqlü olmasını müəyyən edir.

Dində zəiflik göstərmək möminlər arasında imani cəhətdən tam olaraq yetişməmiş insanlara xas olan xüsusiyyətdir. Bu insanda zəiflik çətin anlarda geri çəkilmək, risk etməmək, nəfsinə bir zə-rər gəlməsindən çəkinmək, nəfsinin rahatlığını və mənəfətlərini dinin mənəfətlərindən üstün tutmaq şəklində ortaya çıxır. Çətinlik olmayan vaxtlarda isə özünü iman gətirməyənlərin və fitnənin varlı-ğından narahat olmamaq, onlara tələ qurmaq və narahat etmək yönündə düşünüb tədbir görməmək, məsuliyyət daşımaqdan və nəfsini çətinliyə salmaqdan uzaq olmaq, hadisələr qarşısında passiv ol-maq və onlara təsir göstərməmək, ağır hərəkət etmək kimi göstərir. Bu azğın anlayışlar həmin in-sanların məntiqi mühakimələrinə və hadisələri qiymətləndirmələrinə əsaslı dərəcədə təsir göstərir. Belə ki, onların şüuru Allah yolunda üzləşdikləri çətinlik və ya təhlükədən qaçmağı özləri üçün bir qazanc, hətta Allahın bir neməti olaraq görəcək qədər qapanır:

«Aranızda elələri də vardır ki, ağır tərpnər və əgər sizə bir müsibət üz versə: «Allah mənə lütf etdi ki, onlarla birlikdə olmadım», - deyər» («Nisa» surəsi, 72).

Belələri həyatda lazımi işləri yerinə yetirən insanların onsuz da mövcud olduğunu əsas tutaraq, vicdanları rahatlatmağa çalışırlar. Lakin çətinlik və sıxıntı anları sovuşaraq, onların heç bir payının olmadığı zəfər anı gəldiyi zaman peşman olduqlarını bildirirlər, möminlərin sahib olduğu şərəfli məqamlardan nə qədər uzaq olduqlarını dərk edirlər:

«Əgər Allah tərəfindən sizə bir nemət yetişərsə, o zaman guya aranızda heç bir dostluq yoxmuş kimi: «Kaş ki, mən də onlarla birlikdə olub böyük bir qənimət əldə edəydim!» - söylərlər» («Nisa» surəsi, 73).

Beləliklə, axirətləri üçün qazanacaqları çox böyük əcr fərsətlərini, yüksək məqamları da əldən vermiş olurlar.

Allah səmimi möminlərə onların arasında yaşayan bu zəif və ləng insanların mənfi təsirinə düşülməməsi, onların şövqlərinin, həvəs və əzminin qırılmaması üçün xəbərdarlıq edir və buna bənzər hərəkətlərdən çəkindirir:

" Sən səbirli ol! Həqiqətən də, Allahın vədi haqdır. Qoy yəqinliklə inanmayanlar səni qeyri-ciddi olmağa (dindən dönməyə) sövq etməsinlər." («Rum» surəsi, 60).

Əlbəttə, daimi zəiflik həqiqi iman sahibi olan bir insana aid edilə bilməz. Lakin mömin müvəqqəti zəifliklərdən, laqeydliliklərdən, məsuliyyətsizlikdən, vaxtaşırı nəfsinə tabe olmaq kimi mənfi hərəkətlərdən uzaq olmalıdır. Möminləri müxtəlif mövzularda göstərilmiş zəifliklərdən çəkindirən ayələrin bəziləri bunlardır:

«Düşməniniz olan qövmü təqib etməkdə zəiflik göstərməyin! Əgər siz əziyyət çəkirsənsə, onlar da sizin kimi əziyyət çəkirlər. Halbuki siz onların ummadıqlarını Allahdan umursunuz. Allah biləndir, hikmət sahibidir!» («Nisa» surəsi, 104).

«Ruhdan düşməyin və qəmgin olmayın. Halbuki, əgər möminsinizsə, siz çox yüksəkdə durursunuz!» («Ali-İmran» surəsi, 139).

Quranda tərif edilən ideal mömin isə bütün həyatı boyu istər sıxıntılı və çətin anlarında, istərsə də sıxıntısız və rifah dolu anlarında dinin mənafeələrindən heç bir şəkildə geri çəkilməyən, bütün vəziyyətlərdə Allahın rızasını nəfsinin arzularına dəyişməyən bir insandır. O, öz şövq və həyəcanını, qətiyyətini heç bir halda itirməz, zəiflik göstərməz və boyun əyməz. Bu mömin insan modeli Quranda qədim millətlərdən nümunə gətirilərək belə tərif edilir:

" Neçə-neçə peyğəmbər (olmuşdur ki,) bir çox dindarlarla birlikdə vuruşmuşlar. Onlar Allah yolunda başlarına gələnlərə görə nə ruhdan düşmüş, nə zəifləmiş, nə də (düşməne) boyun əymişlər. Allah səbir edənləri sevir." («Ali-İmran» surəsi, 146).

Başqa bir ayədə isə axirət üçün ciddi-cəhdlə çalışmağın dəyərindən bəhs edilir:

«Mömin olub axirəti istəyən və onun uğrunda çalışanların zəhməti qəbul olunar» («İsra» surəsi, 19).

Bir topluluğa bəslənən

kinin ədalətsizliyə sövq etməməsi

Ədalət, insanlar arasındakı anlaşılmazlıqları həll edərkən haqq sahibinə heç bir tərəf tutmadan haqqını vermək mənasını verir. Amma Quran əxlaqına əməl etməyən insanlar əsasən tam və qəti ədalət anlayışı ilə hərəkət etməzlər. Bir çox xarici amillər onların ədalətli qərar qəbul etmələrinə təsir göstərə bilər. Məsələn, belə bir adam özünə daha yaxın hesab etdiyi insanın lehinə qərar qəbul edə bilər. Həmçinin mənfəətinə uyğun gördüyü, özünə faydalı olan şəkildə hökm verə bilər. Yəni hər növ şəxsi mənfəət naminə verilən qərar ədalətli olmaya bilər.

Lakin insanların ədalətsizlikləri daha çox kin bəslədikləri insanlara qarşı olan davranışlarında ortaya çıxır. Nəfsinin diqtə etdiyi kin hissəyə qapılan insan qarşısındakı şəxslə bağlı ədalətli qərar qəbul etməkdə çətinlik çəkə bilər. Kin bəslədiyi şəxsin haqlı olmasına baxmayaraq, onunla bağlı ədalətli qərar qəbul etməyə bilər. Eləcə də kin bəslədiyi insanın və ya topluluğun haqqına təcavüz edə bilər.

Bu səbəbdən də Allah kin hissənin ədalətə mane olmasına xüsusilə diqqət yetirmiş və müsəlmanları bununla bağlı xəbərdar etmişdir:

«Ey iman gətirənlər! Allah qarşısında sabit-qədəm və ədalətli şahidlər olun. Hər hansı bir camaata qarşı olan kininiz sizi ədalətsizliyə sövq etməsin. Ədalətli olun. Bu, təqvaya daha yaxındır. Allahdan qorxun. Allah etdiklərinizdən xəbərdardır!» («Maidə» surəsi, 8).

Ayənin əmrinə əsasən müsəlmanlar yaxınlıq, mənfəət, qohumluq əlaqəsi və ya kin kimi səbəblərə görə, qarşılarındakı insan və ya topluluqla olan münasibətdə heç vaxt ədalətsizlik etməzlər. Qarşılarındakı insanların fərqli, hətta müsəlmanların inancına zidd inanca, düşüncəyə və fəlsəfəyə

malik olmaları onların həmin topluluq haqqında doğru qərar qəbul etmələrinə mane ola bilməz. Onlar heç vaxt hisslərinə qapılaraq hərəkət etməz və ağıllı mövqedən uzaqlaşmazlar. Verəcəkləri hökm əleyhlərinə də olsa, haqqı gizləməz və doğrudan kənara çıxmazlar.

Müsəlmanları müjdələmək

«Doğrudan da, Biz səni haqla müjdə verən və qorxudan bir peyğəmbər kimi göndərdik. Elə bir ümmət yoxdur ki, onun içindən qorxudan bir elçi gəlib getməsin!» («Fətir» surəsi, 24).

Müsəlmanların xəbərdaredici xüsusiyyətləri ilə yanaşı, müjdəverici xüsusiyyətləri də vardır. Çünki Quran insanlara həm xəbərdarlıq, həm də müjdə kimi nazil edilmişdir.

Quranda müsbət xarakterli insanlar üçün bir çox müjdələr var. Şübhəsiz ki, bunların ən əhəmiyyətlilərindən biri gözəl əxlaqlı insanlar üçün hazırlanan cənnətdir. Allah insanların səbirli, səmimi, ədalətli, gözəl sözlü, təvazökar, gözəl xarakterli olacaqları təqdirdə axirətdə, bir çox mükafatlarla qarşılıq görəcəklərini bildirmişdir. Cənnət bu dünya ilə müqayisə edilməyəcək qədər böyük gözəlliyə, zənginliyə, əzəmətə və möhtəşəmliyə malikdir. İnsanlar, evlər, məkanlar bu günə qədər bənzərinə rast gəlmədiyimiz şəkildə və ən gözəl halda yaradılacaq. Burada mənəvi cəhətdən insanların həyatda gördüklərindən qat-qat çox xoşbəxtlik, sevinc və fərəh hissi yaşanacaq. Allah cənnət haqqında Quranda bir çox məlumatlar verir. Allahın cənnəti müsəlmanlar üçün bu cür tərif etməsi və incələməsi müsəlmanlar üçün böyük bir şövq və həyəcan mənbəyidir. Müsəlmanlar cənnət barədə düşündükcə, onların axirət üçün çalışmaq və xidmət etmək istəkləri daha da artır. Allahın heç bir əməli mükafatsız və əvəzsiz qoymadığını, hətta ən kiçik yaxşılığın da mükafatını verdiyini bir daha düşünür və Allaha daha böyük qətiyyətlə bağlanırlar.

Allah müsəlmanlara həm də bu dünyada mükafat verir. Bu müjdələr də Quranda bildirilmişdir. Allahın verdiyi qəlb rahatlığı, iman gətirməyənlər üzərindəki mütləq qalibiyyət, mülkə varis etməsi, gözəl bir həyatla yaşatması kimi bir çox vədlər bu müjdələrə aiddir. Bu müjdələrin müsəlmanlara təşviq və sevinc səbəbi olması üçün Allah onları ayələrdə bildirmişdir.

Buna görə də müsəlmanların Quranda bildirilən bu mövzularda bir-birinə müjdə vermələri mühüm ibadətdir. Müsəlmanlara Allahın necə kömək etdiyi, Allahın onları necə qoruduğu və necə zəfərlər verdiyi ilə bağlı müjdələr inanların güclənməsinə səbəb olduğu halda, münafıqların və kafirlərin isə ruhdan düşməsinə səbəb olacaq. Buna görə də Allah peyğəmbərlərini «xəbərdaredici» olmaqla yanaşı, həm də «müjdəvericilər» kimi təqdim etmişdir.

Minik vasitələrindən istifadə

edərkən Allahın nemətlərini anmaq

İnsanların yaşamaq üçün möhtac olduğu əsas ehtiyaclardan başqa onlara sırf asanlıq və rahatlıq üçün verilən bir çox nemətlər də var. İnsanların ayaqla gedə bilməsi mümkün olmayan yerlərə getməsinə təmin edən minik vasitələri də bu nemətlərdəndir. Həmin minik vasitələri Allahın insanlara olan mərhəmət və ehsanının bir nümunəsi və dəlilidir. Bu səbəbdən də Allah **minik heyvanlarından** istifadə edildiyi zaman Onun insanlara olan bu mərhəmət və lütfünü xatırlayıb zikr etmələrini əmr edir:

«Ona görə ki, onları minəsiniz, sonra minib oturduğunuz zaman Rəbbinizin nemətini yada salaraq deyəsiniz: «Bunları bizə ram edən Allah pak və müqəddəsdir! Bizim onlara gücümüz çatmazdı. Həqiqətən, biz Rəbbimizin hüzuruna qayıdacağıq!»» («Zuxruf» surəsi, 13-14).

Müsəlmanlar Allahın qullarına qarşı mərhəmət sahibi olduğunu bildiklərinə görə, onların xidmətinə verilən avtomobil, təyyarə, qatar, lift kimi minik vasitələrindən istifadə etdikləri zaman hə-

min ayələri təkrarlayarlar. Allahın şənini ucaldar, Allahın diləmədiyi və bunların elmini insanlara öyrətmədiyi təqdirdə, əsla belə bir rahatlığa sahib ola bilməyəcəklərini bir daha xatırlayarlar.

Qeyb barədə birmənalı və qətiyyətlə danışmamaq

Allah insanları zaman və məkana bağlı şəkildə yaratmışdır. Lakin zamanı və məkanı yaradan Allah isə onların fəvqündədir və onlardan asılı deyil, həmçinin onların hər ikisini dörd bir tərəfdən əhatə edir. İnsan öz yaradılışı baxımından zaman və məkan daxilində yaşamaq məcburiyyətindədir. O, heç bir zaman və heç bir formada bu vəziyyətini dəyişdirə bilməz. Lakin Allah zamanı və məkanı həm daxilədən, həm də xaricdən görür və Öz nəzarəti altında saxlayır.

Bunu belə izah etmək olar: Allah insanın yaşadığı həyatın əvvəlini, axırını, ortasını və sonunu eyni anda görür və bilir. Allah üçün kainatın ilk başlanğıc anı ilə qiyamət saati arasında heç bir zaman fərqi yoxdur. İnsan üçün isə bu arada çox uzun bir zaman fərqi var. Lakin bizim otuz santimetrlik bir cədvələ baxdığımız zaman onun əvvəli ilə sonunu gördüyümüz kimi, Allah da kainatın əvvəlini və sonunu eyni anda bilmək və görmək gücünə malikdir.

Bu səbəbdən insanların keçmiş, indiki zamanı və gələcəyi Allah dərgahında əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş bir yazıdır. Allah bizə bunu Quranda alın yazısı kimi bildirmişdir. İnsan heç bir halda həmin alın yazısından kənara çıxma bilməz. Qıyası, insanın gələcəyi yalnız Allahın müəyyən etdiyi şəkildə olur. Buna görə də Allah insanlara qeyb haqqında bir təxmin və ya iddia irəli sürərkən qəti danışmamağı əmr etmişdir. Çünki insan nəyi iddia edirsə-etsin, nəticədə yenə də Allahın dilədiyindən kənar heç bir şey baş verməyəcəkdir. Bu səbəbdən müsəlmanlar qeyblə bağlı yalnız Allahın dilədiklərinin baş verəcəyinə iman gətirdikləri üçün hətta bir dəqiqə sonra nə olacağına dair əsla qəti şəkildə danışmaz və öz sözlərini mütləq Allahın istəməsi mənasına gələn «İnşallah» deyərək bitirirlər:

«Heç bir şey barəsində: «Mən onu sabah edəcəyəm!» - demə! Ancaq: «İnşallah (əgər Allah istəsə) deyəcəyəm!» - de...» («Kəhf» surəsi, 23-24).

Bir məsələ barədə bilgiyə malik olmayıb, onu müdafiə etməmək (Bilmədiyi məsələni müdafiə etməmək)

İnsanların müdafiə, tətbiq və təbliğ etdikləri hər hansı bir fikrin və ya inancın vicdan sarıdan yüz faiz doğru və dəqiq olması qənaətinə gəlmələri və buna əmin olmaları əsas şərtidir. Bunun əksi, yəni insanların doğru olmasına vicdanən əmin olmadığı və haqqında məlumatı olmadığı hər hansı bir fikrin, insanın və ya hadisənin ardınca getmələri Quranda qadağan edilmişdir. Allah Quranda insanların doğruluğunu təsdiq edib ardınca getdikləri hər bir fikir üçün axirətdə gözləri, qulaqları və qəlbləri ilə hesab verəcəklərini bildirmişdir:

«Bilmədiyin bir şeyin ardınca getmə. Çünki qulaq, göz və ürək - bunların hamısı sorğusual olunacaqdır» («İsra» surəsi, 36).

Mənbəyi sağlam olan və doğruluğu qəti şəkildə bilinən yeganə fikir sistemi isə Allahın doğru olduğunu bildirdiyi sistemdir. Bu da Quranda hər bir təfərrüatı ilə bildirilib. Buna görə də müsəlmanlar vicdanlarına uyğun olmayan və Quranda bildirilməyən heç bir düşüncəni qəbul və təsdiq etməzlər. Müsəlmanın bir insanı və ya fikri dəstəkləməsi üçün həmin fikir Quranda təsdiq olunmalı və ya həmin insan Quran əxlaqı çərçivəsində hərəkət etməlidir. Buna görə də müsəlmanlar insanlara anladığıları, izah və tövsiyyə etdikləri, doğru saydıqları hər hansı elmi, sosial və dini mövzuda xüsusilə böyük bir diqqətlə danışarlar. Onlar haqqı müdafiə etməyən heç bir insanı dəstəkləməzlər. Vicdanlarına uyğun olmayan heç bir ticarət və ya sosial işlərə şərik olmazlar. Doğruluğu şübhəli olan heç bir fikri müdafiə etməzlər. Müsəlmanların danışdığı, tövsiyyə və ya müdafiə etdiyi hər bir fikrin doğruluğu hər kəsin açıq-aşkar görə bildiyi aydınlıqda olur.

İnkarçıların var-dövlətinə və həyat tərzinə rəğbət bəsləməmək

«Kafirlərin bəzi zümrələrinə verdiyimizə fani dünya malına rəğbət gözü ilə baxma...» («Hicr» surəsi, 88).

Allah var-dövləti həm müsəlmanlara, həm də kafirlərə verə bilər. Quran da bunu açıq şəkildə bildirir. Lakin ayələrə baxanda məlum olur ki, zənginliyin hər iki tərəfə verilməsinin məqsədləri fərqlidir.

Müsəlmanlara verilən zənginliyin səbəbi gözəl əxlaqlarının əvəzi olaraq Allahın onlara gözəl həyat təzi vəd etməsidir. Allah müsəlmanları yer üzünün mülklərinə varis edəcəyini bildirmişdir. Belə ki, peyğəmbərlərin həyatına baxanda onların həyatında ortağ dəyişikliyin olduğunu görürük. Bu dəyişiklik peyğəmbərlərin həyatlarının başlanğıcında maddi çətinlik içində yaşamalarına baxmayaraq, onların bir müddət sonra böyük zənginliklərə qovuşmasıdır.

Bununla yanaşı, Allaha və dinə düşmən olduqları halda, böyük zənginliklər içində yaşayan insanlar vardır. Allah bu insanlara da var-dövlət vermişdir. Lakin Allahın belə insanlara mal-dövlət verməsinin məqsədi müsəlmanlarda olduğundan çox fərqlidir. Həmin məqsəd Quranda belə izah edilir:

«Onların nə mal-dövləti, nə də oğul-uşağı səni heyrətə salmasın. Allah bununla onlara ancaq dünyada əzab vermək və kafir olduqları halda, canlarının çıxmasını istər» («Tövbə» surəsi, 85).

Allahı inkar edən və inkarında inad göstərən insanlara verilən zənginlik, gözəllik, gözəl evlər, geyimlər və ya imkanlar bir imtahan vasitəsidir. Burada əsas məqsəd inkarçılara bu qədər nemətin bağışlanmasına baxmayaraq, onların yenə də nankorluq etdiklərini, hər cür imkanlarına baxmayaraq Allaha qarşı sadıq olmadıqlarını insanlara göstərməkdir.

Allah sonsuz ağıl sahibidir. Buna görə də O, insanları müxtəlif formalarda cəzalandırır. Allah inkarçılara insanın heç düşünməyəcəyi və əsla dərk edə bilməyəcəyi bir çox üsullarla cəza verə bilər. Həmin əvəz gözlə görünən təbii fəlakət, dağınıq da ola bilər, insanı daxildən sarsıdan sıxıntı da ola bilər. Əzabın başqa bir növü isə insanın özü üçün xeyirli hesab etdiyi bir vəziyyətin onun axirət-dəki məsuliyyətinin artmasına səbəb ola bilər.

Elə bu səbəbdən də müsəlmanın kafir insanlarda olan imkanlara rəğbətlə baxması Quran əxlaqına uyğun olmaz. Əsl rəğbət ediləcək müsəlmanların əxlaqı və təqvasıdır. Buna görə də Allah insanın daxilində dini əxlaqın qaydalarına əməl etməyən insanların zənginliyinə, yaşadıkları həyata, imkanlarına və ya hər hansı bir xüsusiyyətlərinə qarşı bir heyranlıq hissi duymamalarını əmr etmişdir.

Dində zorakılığın olmaması və din əxlaqına hikmətlə, gözəl öyüd-nəsihətlə dəvət etmək

«İnsanları hikmətlə, gözəl öyüd-nəsihət ilə Rəbbinin yoluna dəvət et, onlarla ən gözəl surətdə mübahisə et. Həqiqətən, Rəbbin yolundan azanları da, haqq yolda olanları da daha yaxşı tanıyır!» («Nəhl» surəsi, 125).

İslam dininin xüsusiyyəti bu dinin insanın onu yalnız öz daxilindən gələrək və qəlbən qəbul edərək yaşaması ilə Allah dərğahında qəbul edilən bir inanc sistemi olmasıdır. Allah dinin bu xüsusiyyətini Quranın bir çox ayələrində izah etmişdir. Məsələn, namaz qılan bir insan namazını Allah üçün istəyərək və sevərək qılmalıdır. Həmçinin mal-dövlətindən Allah yolunda xərcləyən bir insanın həmin ibadətində Allah dərğahında qəbuledilən olması onun verdiyi bu sədəqəni istəyərək və sevərək verməsinə bağlıdır.

Bir insan müsəlman olmaq üçün dini və Allahı ağılla dərk etməli və Onu qəlbən də təsdiq etməlidir. Yerinə yetirdiyi bu xidmətləri nə üçün etdiyini bilməlidir. Müsəlmanın dinə olan bağlılığı

onun Allahın varlığına olan inamından irəli gəlir. Bu səbəbdən də dinin tələblərini istəyərək və sevrək yerinə yetirir. Dolayısı ilə İslam yalnız insanın öz rizası olduğu təqdirdə, həqiqi mənada yaşana biləcək bir sistemdir.

Buna görə də dində zorakılıq yoxdur. Allah müsəlmanlara dinə qarşı istəksiz olan insanlara İslamı zorla qəbul etdirməyə çalışmamağı əmr etmişdir. Çünki Allah dini insanın zorakılıqla deyil, qəlbən yerinə yetirəcəyi şəkildə yaratmışdır. Qəlbən deyil, zorla qəbul etdirilərək yaşanan bir dinin Allahın dərgahında heç bir qiyməti olmaya bilər və bu halda həmin insanın dinə əməl etməsi ilə əməl etməməsi arasında da heç bir fərq olmayacaq.

Müsəlmanların din əxlaqını izah etməsi yalnız gözəl sözlü dəvət şəklində ola bilər. Bu həmçinin Allahı sevənlərin din əxlaqını yaşamasına istiqamətlənən bir dəvətdir. Dində zorakılığın olmaması ilə bağlı bir ayədə belə buyrulur:

«Dində məcburiyyət yoxdur. Artıq doğruluq azgınlıqdan ayırd edildi. Hər kəs Tağutu inkar edib Allaha iman gətirərsə, o, artıq ən möhkəm bir ipdən yapışmış olur. Allah eşidəndir, biləndir!» («Bəqərə» surəsi, 256).

Ayədəki əmrdən də görünür ki, müsəlmanlar İslamı təbliğ edərkən və imanı sevdilərəkən sözlü ən gözəlini işlədirlər, qarşılarında olan insanı incitməyəcək, müsəlmanlara qarşı qəlblərində bir sevgi oyandıracaq şəkildə dini əxlaqı təbliğ edirlər. Çünki müsəlmanlara qarşı qəlbində sevgi yaranan bir insanda onları bu qədər gözəl əxlaqlı insanlar edən inanc sisteminə qarşı da maraq və sevgi hissi əmələ gələcək. Buna görə də gözəl söz onun qəlbini İslama daha da yaxınlaşdıran mühüm amildir.

Bir şeyi unudan zaman Allahı zikr etmək

İnsan bir çox çatışmazlıqları və nöqsanları olan bir varlıqdır. Çünki o, yaradılmışdır və onun yaradılanlara xas olan acizliyi vardır. Çatışmazlıq və qüsurdan uzaq olan isə yalnız Allahdır. İnsanın Allah qarşısında nə qədər aciz və çarəsiz vəziyyətdə olmasını anlaya biləcəyi qüsurlarından biri də unutqanlıqdır.

Unutqanlıq hətta dünyanın ən ağıllı insanının da qarşısını ala bilməyəcəyi acizlikdir. İnsanın Allahı nə qədər möhtac olduqlarını dərk etmələri üçün onların yalnız bu acizlikləri barədə düşünmələri kifayətdir. Çünki insan müəyyən mənada öz hafizəsi ilə birlikdə mənə ifadə edir. Harada doğulduğu, kim olduğu, harada böyüdüüyü, inancları, etdikləri, necə həyat tərzi keçirdiyi, zövqləri, vərdisləri haqqında məlumatlar hafizəsində olduğu üçün bilir. Lakin insana ağzından çıxan cümləsinin sonunu bir anda unuduran Allah ona keçmişini ilə bağlı hər şeyi unutdura bilər. İnsan özünə sahib ola bilməsi üçün Allahın onun hafizəsinə verdiyi məlumatlara hər an ehtiyac duyur. Əgər Allah bunlardan yalnız birini unutdursa, insanın onu geri qaytarmaq imkanı yoxdur. Elə Quranda belə bir acizlik vəziyyətində insanların Allahı sığınmalarının və Allahdan yardım diləmələrinin vacibliyi əmr edilir:

«...Unutduğun zaman Rəbbini yada salıb: «Ola bilsin ki, Rəbbim mənə bundan haqqa daha yaxın olan bir yola yönəltsin» - de» («Kəhf» surəsi, 24).

İnsanın unutduğu bir şeyi xatırlaya bilməsi və hər hansı bir sahədə uğur qazanması yalnız Allahın diləməsi ilə mümkün olur. Buna görə də belə bir aciz vəziyyətdə insanın əlindən gələ biləcəyi yeganə şey yalnız Allahı sığınmaq və Allahdan insanı müəyyən uğurlara çatdırmasını diləməkdir.

Allahın rəhmindən ümidi üzməmək

«Məndən onlara de: «Ey Mənim özlərinə zülm etməkdə həddi aşmış bəndələrim! Allahın rəhmindən ümitsiz olmayın. Allah bütün günahları bağışlayar. Həqiqətən, O bağışlayandır, rəhm edəndir!» («Zumər» surəsi, 53).

Ayədə bildirildiyi kimi, insanlar bəzən bilərəkdən və ya bilməyərəkdən səhvlər edirlər. Bu mövzu ilə bağlı ayənin xitabından da məlum olduğu kimi, burada Allahın rəhmətini uman insanlara üz tutulur. Yəni ayədə bildirilən öz əleyhlərinə olmaqla həddi aşan insanlar Allaha iman gətirən insanlardır. Buna görə də belə bir hal demək olar ki, müsəlmanlara da aiddir.

Allah bir çox ayələrində hətta təqva sahibi olan müsəlmanların da səhv edə biləcəklərini vurğulamışdır. Belə açıqlamalar insanın qəlbinə fərəh verir. Əks halda bilərək və ya bilməyərək səhv edən müsəlman böyük bir sıxıntı və ya vicdan əzabı çəkə bilər. Lakin müsəlmanların Allaha qarşı hər hansı bir xəyata və ya nöqsana yol verməməkdə diqqətli olduqlarını bilən Rəbbimiz Quranda əməlləri və əxlaqları mədh edilərək bəhs edilən peyğəmbərlərdən də nümunələr verərək, istisnasız olaraq, hər bir insanın böyük və kiçik səhv edə biləcəyini diqqətə çatdırmışdır. Beləliklə, ayələrdə bu cür şövqverici və qəlbi fərəhləndirən ifadələr müsəlmanların hər hansı bir səhvdən sonra ümitsizliyə düşməsinin qarşısını alır. Hətta Allah insanların səhvlərinin o qədər müxtəlif olduğunu bildirmişdir ki, insanların səhv etdikdən sonra peşmanlıq duyub tövbə etdikləri zaman, istisnasız olaraq, hər bir səhvin bağışlanacağını buyurmuşdur.

Lakin Qurandakı qəlbi fərəhlədən, insanlara ümid verən müxtəlif ifadələrə baxmayaraq, qüsurlu olduğunu əsla qəbul etməyən bir çox insanlar da vardır. Ayələrdəki açıqlamalara rəğmən səhv etdikdən sonra ümitsizliyə qapılmaq, üzüntü və sıxıntıya düşmək xətasızlıq iddiasında olan insanlara xas olan bir davranışdır. Səhvini təkəbbürü ucbatından və lovğalığına görə heç bir vəchlə qəbul etmək istəməyən bir insan etdiklərinə görə böyük üzüntüyə qapılır. Belə lovğa adamlar asanlıqla səhv edən, yanlış qərarlar qəbul edə bilən, yanlış davrana bilən və ya yanlış danışa bilən varlıqlar olduqlarını qəbul etməkdə çətinlik çəkirlər. Onlar qüsursuzluğun və xətasız olmağın yalnız Allaha xas bir vəsf olduğunu düşünə bilmirlər. Özləri də qüsursuz olmaq istəyirlər. Lakin bunu heç cür bacara bilməmələri və istəmədən də bir çox səhvlərə yol vermələri onları ümitsizliyə sürükləyir. Müsəlmanlar isə Allahın qarşısında qüsurlarını və acizliklərini qəbul edərək rahat həyat tərzi keçirir və heç bir zaman səhvsizlik iddiasında olmurlar.

Bunu da unutmamaq lazımdır ki, insanların hətta ən imanlı olanlarının da qüsurlu və asanlıqla səhv edəcək şəkildə yaradılmaları Allahın qüsursuzluq vəsfini dərk edə bilmək üçündür. Çünki insan qüsursuzluğu yalnız bir qüsür və əskiklik görərək dərk edə bilər. Bu səbəbdən də insanın öz acizliyini görməsi onun Allahın mükəmməlliyini daha yaxşı anlamasına səbəb olacaqdır.

Yalan danışmamaq

İnsanlar qarşılarındakı insanları öz istədikləri şəkildə istiqamətləndirmək üçün tez-tez yalan danışirlar. Yalanın arxasında bəzən insanın öz qürurunu xilas etmək təlaş, bəzən qeyri-səmimi davranışa zəmin hazırlamaq, bəzən də üstünlük əldə etmək arzusu dayanır. Lakin səbəbindən asılı olmayaraq, yalan Quranda qınanan əməllərdəndir.

Allahın yalanı insanlara haram etməsi Quranda belə bildirilir:

«Allah sizi bilmədən içdiyiniz andlarınıza görə cəzalandırmaz, lakin içdiyiniz andlara görə cəzalandırar... Bununla belə, andlarınızı qoruyun. Allah ayələrini sizə belə izah edir ki, bəlkə, şükür edəsiniz!» («Maidə» surəsi, 89).

Qarşı tərəfi bilərək və ya qəsdən aldatmaq məqsədilə deyilən doğru olmayan hər bir söz yalan hökmündədir. Belə ki, Allah yalan danışan adamın qəlbindəki niyyətin əsas götürüldüyünü bildirir. Bir insan ağzından düşünmədən bir söz deyər və ya həmin an üçün əhəmiyyətsiz olan doğru bir söz deməyə bilər. Bunları qəsdən, qarşı tərəfi aldadaraq və mənfəət əldə etmək üçün deməyən bir insan dərhal öz səhvini düzəldər. Yalanda isə niyyət pozğunluğu vardır. Burada insan qarşı tərəfi yanlış tərəfə yönləndirərək hər hansı kiçik və ya böyük mənfəət əldə etmək istəyir. Belə ki, Allah bu cür niyyətlə deyilən sözə görə insandan axirətdə hesab soracaq. Buna görə də müsəlmanlar aşağıdakı ayənin hökmünə əsasən hər zaman sözün ən doğrusunu deməlidirlər:

«Ey iman gətirənlər! Allahdan qorxun və doğru söz söyləyin!» («Əhzab» surəsi, 70).

Müsəlman danışığında boş, mənasız söz işlətdiyi zaman, onu dərhal düzəldər. Lakin axirətdə qarşılığını verə bilməyəcəyi şəkildə bir insanı qəsdən əsla aldatmaz. Çünki bu, həm axirətdə, həm də dünyada qınanan hərəkətdir.

Sözünə etimad göstərilməyəcək insanlar...

Həqiqəti tapa bilmək üçün insanın öz ağılı, biliyi və ya təcrübəsi kifayət etmədiyi hallarda, başqa bir insanın öyüdü ilə hərəkət etməsi Quranda tövsiyə edilən əxlaq formasıdır. İnsanlar çox vaxt səhv edəcəklərini düşündükləri məsələlərdə doğrunu bilmək və yanlış etməmək üçün qarşılarındakı insanlarla məsləhətləşirlər. Yəni öyüd almaqda məqsəd həqiqəti tapa bilməkdir.

Lakin hər bir insan hər bir hadisədə doğru olanı seçə biləcək ağıla və şüura malik deyil. Ən azı doğrunu görsə də, öz mənfəətlərinə etinasız yanaşib bu həqiqəti qarşı tərəfə izah etmək əxlaqına sahib deyil. Buna görə də yol göstərməsi üçün məsləhətləşmə aparacağı insanlarda da müəyyən xüsusiyyətlər olmalıdır. Bu xüsusiyyətlərin ən əsası insanın Allaha iman gətirməsidir. Çünki bir insanın həqiqəti dərhal müəyyənləşdirməsi və hətta öz mənfəətlərinə zidd olsa belə qarşı tərəfə izah etməsi vicdan işidir. Bir insanın maneəsiz olaraq öz vicdanından istifadə etməsini təmin edən yeganə qüvvə Allah qorxusu və Allah sevgisidir.

Əxlaqında nöqsan olan, yəni vicdanı ilə hərəkət etməyən bir insan nə özü həqiqəti görmək iqtidarında olar, nə də qarşısındakı insanı doğruya yönəldə bilmək bacarığına sahib olar. Buna görə də insanlar məsləhət üçün müraciət edib, fikirlərinə etimad göstərdikləri şəxsləri yaxşı seçməlidirlər. Bu səbəbdən Allah Quranda bu məsələdə insanlara yol göstərəcək bir çox incəlikləri bildirir. Ayədə fikrinə etimad göstərilməyən insanların əxlaqi xüsusiyyətləri bildirilib və həmin insanların göstərdiyi yola tabe olmaq qadağan edilib. Ayələrdə belə buyrulur:

«İtaət etmə hər and içənə, alçağa; Qeybət edənə, söz gəzdirənə; Xeyrə mane olana, həddi aşana, günaha batana; Daş ürəkliyə, əsli-nəsəbi bilinməyən haramzadaya - O, mal-dövlət, oğul-uşaq sahibi olsa belə! Ayələrimiz ona oxunduğu zaman o: «Bunlar qədimlərin əfsanələridir!» - dedi» («Qələm» surəsi, 10-15).

Başqa bir ayədə də sözü dinlənilməyən insanların xüsusiyyətlərindən ikisinə diqqət çəkilmişdir:

«Elə isə Rəbbinin hökmünə səbir et və onlardan günahkar və nankor olana boyun əymə!» («İnsan» surəsi, 24).

Sözlərinə etimad göstərilməyən, yəni onların göstərdiyi yola, öyüdüne güvənilməyən kəslər ayələrdə açıq və anlaşılıqlı şəkildə bildirilir. Bu təfsirə görə, bir müsəlman yalançı, dedi-qodu edən, aqressiv, bəhskeş, Allahın hökmlərini çox rahat şəkildə pozan, hiyləgər və ya lağ edən insanın tövsiyələri ilə hərəkət etməməlidir.

İbadətdə qətiyyətli olmaq

«O, göylərin və yerin, onların arasında olan hər şeyin Rəbbidir! Yalnız Ona ibadət et və Onun ibadətinə qətiyyətli ol! Heç Ona oxşarını tanıyırsanmı?!» («Məryəm» surəsi, 65).

«Qətiyyətlilik» bir məsələdə mətinlik göstərmək, nəticəyə çatmaqda heç bir maneə tanımaq və əzmlə çalışaraq lazım olanları nəyin bahasına olursa yerinə yetirmək mənasına gəlir. Yuxarıdakı ayədə qeyd olunan qətiyyət sözü də bu mənada işlədilib. Allah müsəlmanlardan yalnız ibadət etmələrini deyil, eyni zamanda ibadətdə qətiyyətli olmalarını tələb edir.

Lakin insanlar ibadətdə qətiyyətli olmağı çox məhdud çərçivədə dəyərləndirirlər. Çünki onlar ibadət sözünün yalnız namaz, oruc, həcc, zəkat kimi insana fərz olan hökmlər mənasına gəldiyini zənn edirlər. Halbuki ibadət xidmət mənasına gəlir. Yəni insanların qul kimi Allah üçün etdiyi hərəkətləri, danışqları, hal və davranışları bir ibadətdir. Namaz insan üçün mühüm və fərz ibadət oldu-

ğu kimi əsəblərə hakim olmaq, gözəl danışmaq, insanlara xəbərdarlıq edib onları pis işlərdən çəkindirmək, zənnə qapılmamaq və ya mübahisə etməmək də bir ibadətdir. Bu səbəbdən də Allahın «ibadətdə qətiyyətli ol» əmri həm fəli ibadətlərə, həm də əxlaqa aiddir.

Lakin ayələrdə müsəlmanlara dinlərində qətiyyətli olmaq əmri verilirəndə diqqət yetirilməli olan başqa bir məqam da var. Bu da müsəlmanların qətiyyətdə imtahana çəkiləcəklərinə dair verilən izahlardır. Ayələrdə keçmişdə yaşayan müsəlmanların və peyğəmbərlərin həyatından hadisələr təqdim edilərkən onların imanının və qətiyyətinin imtahana çəkilmələrinə aid nümunələr verilir. Çünki bu nümunələr müsəlmanların Allaha olan bağlılıq və sədaqətini isbat edəcəkləri dəyərli fürsətlərdir.

Allah müsəlmanların dinlərinə olan bağlılığının imtahana çəkilməsinə dair nümunə olaraq ən çox inkarçıların sözlü və ya əməli surətdə hücum faktını verir. Yaxud da müsəlmanlara iftira atıldığı, insanların toplu şəkildə üz çevirdiyi, xəstəlik baş verdiyi, aclıq, susuzluq, yorğunluq olduğu, çətin və təhlükəli halla qarşılaşdığı, xüsusən də insan həyatını risk altına alan anlar nümunə kimi verilir. Belə hallar müsəlmanların öz dinlərinə riayət etmək və onu təbliğ etməkdə əzmkar olacaqları hallardır.

Bundan əlavə, Allahın böyük bolluq, sağlamlıq, sakitlik, zənginlik və ya qüvvə verdiyi hallar da var ki, bu hallarda da insanın ruhdan düşməyəcəyi və din əxlaqına əməl etmək məsələsində qətiyyət nümayiş etdirəcəyi çox dəyərli hallardır. Yəni müsəlmanlar həm çətinliklə, həm də asanlıqla imtahana çəkilirlər. Heç bir hal müsəlmanların davranışlarında mənfi dəyişikliklərə yol açmaz.

İnsanlara xəbərdarlıq etmək

Cahiliyyə toplumunun əsas həyat fəlsəfəsi insanın yalnız özü qarşısında məsuliyyət daşması düşüncəsinə əsaslanır. Həmin düşüncəyə görə, insanların əsas vəzifəsi ən yaxşı şəraitdə yaşamaqdan, ən yaxşı şəraiti yaratmaqdan ibarətdir, lakin onlar digər insanların maddi və mənəvi həyatları ilə bağlı heç bir məsuliyyət daşmırlar. Buna görə də bir çox insanlar vəzifələrinin dinlərinə yalnız özbaşına əməl etməkdən ibarət olduğunu düşünür və başqa insanlara dini təbliğ etmək vəzifəsi daşmadıqlarını güman edirlər. Halbuki Qurana baxanda, bunun tam əksi olan bir anlayışla qarşılaşırıq.

Müsəlmanın ən böyük vəzifələrindən biri İslam əxlaqını ətrafında olan insanlara izah və təbliğ etmək və onları da Allaha iman gətirməyə təşviq etməkdir. Quranda müsəlmanların insanlara xəbərdarlıq etməsi ilə bağlı bir çox qəti və açıq hökmlər var. Bunlardan biri də «Müddəssir» surəsinin 1-ci və 2-ci ayələrində bildirilir:

«Ey örtünüb bürünmüş! Qalx qorxut!» («Müddəssir» surəsi, 1-2).

Müsəlmanlar özləri dinlərinə əməl etdikləri kimi ətraflarında olan insanları da buna təşviq etməyə məsuldurlar. Hətta Quranda müsəlmanların bütün həyatlarını təbliğlə, yəni dinlərini yaymaqla keçirmələrinin lazım olduğu bildirilir. Müsəlmanlar işlərini, məskunlaşdıqları əraziləri, əyləncələrini, həyat tərzlərini bu məsuliyyətlərinə görə tənzimləyirlər. Müsəlman üçün Allahın varlığının bütün insanlar tərəfindən bilinməsi, dərk edilməsi, bütün insanların cəhənnəmin necə yer olmasından və hesaba çəkilmələrindən xəbərdar olması onların ticarətindən, əyləncəsindən və ya rahatlıqlarından daha əhəmiyyətlidir. Cəhənnəmdəki əzabın şiddətini və Allahın qüdrətini yaxşı bilən müsəlmanlar insanların dini əxlaqa əməl etmədikləri təqdirdə, onları gözləyən aqibətin necə olacağını öyrənmələri üçün əllərindən gələni edirlər. Lazım olarsa, işlərindən, evlərindən və ya mülklərindən imtina edərək insanları xəbərdar edir və Allahın bu əmrlərini yerinə yetirməyə davam edirlər. Allahın möminlərə olan bu əmri başqa bir ayədə belə bildirilir:

«Qəflətdə olanları və iman gətirməyənləri işin bitmiş olacağı peşmançılıq günü ilə qorxut!» («Məryəm» surəsi, 39).

